

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMETUS:

H. KRUUS, O. LOORITS,
A. SAARESTE, FR. TUGLAS

TEGEV JA VASTUTAV TOIMETAJA J. V. VESKI

KAHEKÜMNE-KOLMAS AASTAKÄIK
1929

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1929

XXIII AASTAKÄIK

№ 4

Märkmeid Johann Christoph Petri üle.

Petri kui raamatu „Ehstland und die Esthen“ autori nimi on kahtlemata tuntud vähegi haritud eestlasele, kuid peaaegu ainult ta nimega ja tema mainitud teose lühida referaadi tundmisega piirdubki kogu tutvus. Kirjanduse-lood kõnelevad Petrist enamasti paari rea ulatuses, nii et ongi raske temast mingit avaramat ülevaadet saada. Ometi vajab Petri elu ja tegevus lähemat vaatlust, sest juba üksi selle sakslase protestihääl tema-aegse Eestimaal valitsenud ebakorra vastu põhjustab talle tähelepanu. Järgnevas leiavad märgitsemist ainult mõned üksikud küljed Petri tegevusest ning tema tähtsamate raamatute iseloomustus, niipalju kui see võimaldus käesoleva kirjutajale oma-aegse vastava tutvumistöö tagajärjel ja kirjutatuna pealegi eemal olles Eestist ning niiviisi mõnest tarvilikust raamatukogust.

Petri viibimine Eestimaal sünnib ajal, mis orjusenormide suuruse poolest väga raske. Need üksikud reformikatsed, mis aset leidsid siin XVIII sajandi viimseil aastakümneil, ei ole oma tulemuste poolest tähtsad, sest alles järgneva sajandi esimesel poolel paraneb tegelikult olukord. 1780. ja 1790. aastais valitseb maal aga äge rahulolematuse, mis ei õigusta sugugi kõnelema rahva täielikust tülpimusest ja „suikumisest pilkasesse orjusepimedusse“. Talupoegade rahunud noil aastail kõnelevad teist keelt. Maarahva meeolu ilmestub meile iseäranis hästi Rootsi-Vene sõja lahtipuhkemisel 1788. a. Pikkamööda suurendas talupoegade kohustistekoormat asjaolu, et balti aadlikud ja vaimulikud, kes peale Põhjasõja laastamist võrdlemisi viletsais elutingimuses asusid, olid nüüd sajandi lõpul juba ammu toibunud ja hakkasid ikka mitmekülgsemat mõnususekultust harrastama. Ehitati uusi mõisahooned ja õpetajamaju, rajati paremaid ilu-aedu, reisiti enam, taheti oma lastele ajakohast head haridust anda, mille tõttu paljud noored mõisnikud välismaale ülikooli õppima sõitsid. Kõik see nõudis rohkesti kulusid, mis jäid kaudselt rahva kanda.

Kuid ühtlasi valgub ka Baltimaale XVIII sajandi lõpul osake sellest humanistlikust vaimust, mis valgustusaja ilmavaate kohaselt kõiki ühiskondlikke klasse inimesväärlisemalt kohtles ja arenemiseks senisest vabameelsemaid vahendeid kasutas. Selleaegse vabameelse elemendi Baltimaal moodustasid osalt samade mõisnikkude välismaal õppinud või viibinud pojad, mõned noored ja vaimukamad kirikuõpetajad ning kodukooliõpetajaina aadliperekonnis teotsevad ülikooli-haridusega välismaalased. Selle vabameelsema ringkonna ühesse osasse mõjus lahtipuhkenud Prantsuse revolutsioon kainestavalt, muutes neid konservatiivsemaks või ettevaatlikuks, osa aga suhtus revolutsioonisse alul varjatud kaastundega, lootes sealt virguvat tõendeid vabaduses kasvatatud inimese jõulisemast ning väärtuslikumast teotsemisest. Revolutsiooni edaspidisel arenemisel veriseks sündmustikuseeriaks tähendati hoiatavalt asetleidnud korratusile, siiski suhtuti pärisorjusesse selles vähearvulises seltskonnas üldise põlgusega. Üks, kes oma siinolekul kuulus sellisesse vabameelsemasse seltskonda, oli ka Johann Christoph Petri.

Johann Christoph Petri on sündinud a. 1763 nähtavasti Tüüringis (Klein-Mölsenis?), kus tema isa Johann Heinrich P. oli „treuverdienter Pastor“¹⁾. Klein-Mölsen asub Erfurdi läheduses ja Erfurt ongi Petrile ta elu suurema ajajärgu asupaik. — Meil puuduvad lähemad andmed Petri nooruse- ja kooliskäimis-ea kohta, mis möödus tõenäoliselt toleaegses tüüpilises õpetaja-perekonna usulises õhkkonnas; sellekohane moraal on end maksma pannud Johann Christoph P. hilisemas tegevuseski, nagu seda tunnistavad tema kirjatööd. — Kahekümneühe-aastase noorurina tuleb ta Baltimaale, kus viibib mitmes paigas kaksteist aastat, nagu sest ise kõneleb sissejuhatuses oma raamatule „Eestimaa ja eestlased“. Siit järgneb, et Petri on Eesti- ja Liivimaal viibinud ajajärgul aastate 1784—1796 vahel, sest nimetatud raamatus, mis kirjutatud 1802, ütleb ta juba kuus aastat möödunud olevat Liivimaal viibimisest. Petri ise nimetab,

1) Siin esitatud eluloolised andmed rajanevad Erfurdi Kaufmannskirche õpetaja Boesner'i, Erfurdi linna-archiivi direktori prof. dr. Overmann'i, Tallinna konsistooriumi oma-aegse arhiivaari dr. Eichfusz'i teatelle ning Petri enda raamatus leiduvale isikuloolisile märkmelle. Mõne aasta eest surnud kooliõpetaja ning ühtlasi Eestimaa Kirjanduse Seltsi raamatukoguhoidja Feldmann olevat korjanud muu seas ka J. C. Petri kohta genealoogilisi andmeid, nende saatus on aga käesoleva kirjutajale tundmata. — J. C. Petri elulugu leidub Eesti Biograafilises Leksikonis (III). Mõningaid andmeid J. Chr. P. kohta leidub arvatavasti ka Riias.

et ta asus Katariina-aegsel Venemaal, nii siis mitte aastail 1788—1800, nagu seda on arvatud. Tema siinolemis-aeg langeb umbkaudselt ühte Katariina II poolt sissesetatud asehalduse-korra kestusega, ja Petri võis isiklikult hästi kogeda, kui otstarbekohane see „uendus“ oli. Kodukooli-õpetajana on P. peamiselt aadliperekondades tegelnud ja nimelt alguses Mihkli kihelkonna Keblaste mõisas Baranoff'ite juures, 1795. a. Nissi khk. Vardi mõisas (Schwarzen). Kuid oma kasvataja- ja kaaslasetegevuses on ta ajuti sattunud ka Liivimaale, Ingerisse ning Peterburisse. Ühe osa oma ajast viibis ta Tallinnas ja selle ümbruses. Loomulik oli, et vähegi aktiivse ning osavõtliku iseloomuga noormehele avanesid ta tegevuskeskuse kaudu head võimalused tähele panna teda ümbritsevat elu. Ta ise ütleb selle kohta: „Ilma et ise aadlimees oleksin, olin ma kogu see hulk aastaid igapäev aadli-seltskonnas ja mul oli igapäev võimalus selle seisuse vaimu ning tegelemist jälgida, samuti kui teisest küljest õnnetuid eestlasi ja lätlasi nende viletsuses tundma õppida.“¹⁾ Viimaste raske olukord võrdluses valitseva maaomanikkude-klassi eluviisiga pidi paistuma talle iseäranis kujukalt ja seepärast on ehk teatud määral vabandatavad ka need liialdatud väljendised ning eksimused, mida Petri kirjeldistes mõnigi kord kohtame.

Eestimaalt on Petri lahkunud kas 1796. a. või 1797. a. alul, sest sel aastal kohtame teda juba Erfurdi evangeelse raegümnaasiumi professori ametis, kes õpetab ladina ja saksa keelt, retoorikat, muinsust, dialektikat ja pedagoogikat. Sinna kohale kutsuti ta Joh. Melchior Möller'i järele 1797 kui Erfurdi evangeelse ministeriumi kandidaat. Ka kutsutakse ta juba enne 1806. a. magister legens'iks²⁾. Erfurdi gümnaasiumi ajaloost saame teada, et Petri isegi gümnaasiumi interiimseks direktoriks oli aastail 1805—1807, nimelt kui vanem õpetaja. Mis puutub tema teaduslikku edasijõudmisse, siis on ta hiljemalt juba 1809. aastal filosoofia doktor. 1809. a. tagandas prantsuse intendant de Vismes ta ajutiselt kooliõpetaja-ametist ühe ta vabameelse kirjutise pärast Prantsuse okupatsioonivõimude vastu Erfurdi ajalehes. 1820. a. pensioneeriti ta täie palgaga.³⁾ Tema pedagoogilise tegevuse kohta ei tea me midagi rohkem, kui meile sellest üks tema õpilane, salajane justiitsnõunik Hadelich kirjeldab: „In Tertia (1805) war Prof. Petri

1) „Flstland u. d. Esthen“, sissejuhatis.

2) Erfurter Adreszbuch von 1806, S. 202.

3) Geschichte des Erf. Gymnasiums (1911), T. II, S. 7.

Ordinarius, der in groszen Reitstiefeln, sibirischem Pelz und Dreimaster mit goldenem Ring uns viel Freude machte und uns schöne Geschichten von Wölfen und Bären, die er in Ruzland als Hauslehrer kennen gelernet, zu erzählen wuzste.“¹⁾ Petri näib olevat selle aja õpetajatega võrreldes ebatavaliselt mõnus ja sõbralik oma suhetes õpilastega.

Pensionäärina elades tegeleb P. elavalt ajakirjanduses üle kümnekonna aasta, elab siis vaikselt vanainimese-elu, mis temale päris pikaks kujunes. Surm järgneb alles 88-aastasele ja on põhjustatud vanadusenõrkusest. 24. veebruaril 1851, kell 7 hommikul suri Petri ja maeti 26. veebruaril Erfurdi Johannese-surnuaiale.

P. oli abielus Elisabeth Magdalena Berns'iga, kes suri juba 1842. a. (17. mail) 69 a. vanuselt. Olemasolevad harvad teated kõnelevad Petri kahest täisealisest pojast.

Mis veel puutub Petri isiklikku ellu, siis võib tähendada, et ta näib tõenäoliselt mõninga oma töö tagajärjel 1804. või 1805. a. paiku tõsisemalt kannatanud olevat. Osalt tõestab seda ka ühe ta vastase raamat, mille esimene osa, ilmunud 1804. a., oli sihitud nii Merkel'i kui ka Petri vastu, teine osa, 1805. aastast, aga ainuüksi Merkel'i vastu, kusjuures teise osa sissejuhatises öeldakse: „Dem Herrn Petri habe ich, wie erst mein Plan war, nichts darin zu sagen, als dasz ich einen gekränkten Mann nicht noch tiefer kränken will. Nimmt man schon solche Rache, als Hrn. Petri, so ist die Publicität äusserst überflüssig.“²⁾

Kui me nüüd vähe vaatleksime Petri kirjanduslikku toodangut, siis ilmestub meile, et see õieti algab vast aja-järgul, mil Petri juba Saksamaale tagasi oli pöördunud. Tema Baltimail viibimise ajast võivad pärit olla ainult mõned vähema tähtsusega kirjutised; tähtsamad raamatud ja artiklid näevad aga päevavalgust alles siis, kui Petri asub juba väljaspool Venemaa piire. See seletub osalt asjaoluga, et Petril oleks sel ajal võimata olnud Venemaal trükis ilmutada mõtteid, mis ta töödes leiduvad ning tihti armu heitmata kirjeldavad Venemaa olusid. Kuid ise Venemaal asudes välismaal ilmutada oma selle aja kohta paiguti õige vabameelseid töid pole Petri samuti heaks arvanud. Nii võis Venemaal viibimise ajal valmida ta mõne töö käsikiri; aga nähtavasti on Petri see aeg peamiselt ainult

1) m. k., T. I, S. 69, Vermerk 119.

2) Herrmann Friedrich Thiebe, Nachtrag zu Lief- und Esthlands Ehrenrettung oder die Todten Lieflands stehen gegen Herrn Merkel auf. Halle 1805.

materjale ja muljeid kogunud ning üles kirjutanud, ja sageli vist neidki endale omase pealiskaudsuse ning hoole-tusega. Mõnikord põhjeneb tema tõendusmaterjal ainult ta mälestustele siinviibimise ajast. Ja on veel mõni asja-olu, mis lubaks oletada, et Petri elavam tähelepanu pöördus võimalustele hoogsamaks teotsemiseks publitsistina alles Baltimail viibimise ajajärgu lõpul, peamiselt aga juba Erfurti ümberasumise alul. Viimatimainitud küsimuse juurde tuleme hiljemini veel tagasi.

Petri publitsistliku tegevuse elavamaks ajajärguks kujuneb XIX sajandi esimene kümmend. Kuigi ta juba enne sajan-dite vahetust on mitmes ajakirjas vähema ulatusega kirju-tisi avaldanud ja seda jätkanud ka XIX sajandi teisel ning kolmandal kümnendil, ilmuvad siiski tema tähtsamad tööd just esmalt nimetatud perioodil. Hilisemal aastail kuni 1820-ni ta nähtavasti süveneb oma igapäevasesse kooliõpe-taja-töösse, ja võib-olla osalt selle töö kõrvaltulemusena ilmutab ta, olles ise ajaloo tunniandja, 1. ja 2. kursuse tarbeks koolidele üldise ajaloo õpperaamatu „Lehrbuch der allgemeinen Geschichte, insbesondere Europa's“ (Weimaris 1818). Hiljemini, oma vanaduspäevil avaldab ta veel mõne üksiku kirjutise, mis aga tema kirjanduslikku tegevust sugugi oluliselt ei valgusta.

Eespool on lühidalt kirjeldatud olukorda, mis valitses Baltimaal sel ajal, kui Petri teotses siin kodukooliõpetajana. Lätlaste raskest seisukorrast kaasahaaratuna otsustab noor ja süttiv Garlieb Merkel nende kaitseks avalikkuse ees välja astuda. Isiklikult näinud rahva viletsat olukorda, ilmutab ta 1796. aastal raamatu „Lätlased, iseäranis Liivi-maal, filosoofilise sajandi lõpul“, kus kirjeldab rahva tulun-duslikku ja vaimset seisundit ning mõisnikkonna suhet selle rõhutud rahvaga. See äge kaitsekiri sünnitas väga palju liikumist. Ühelt poolt oli Merkel saanud väga popu-laarseks, ta pooldajad kiitsid teda, kuna Liivimaa aadel piinlikku olukorda sattus, end pidi kaitsema ja püüdis Merkeli raamatut ebaõigeaks kirjelduseks tembeldada. Tei-selt poolt saavutas raamat edu ka seal, kus selleks õige koht oli. On teada, et Liivimaa talurahva uue seadustiku kujunemisele ja isegi vahest talurahva isiklikule priiks-kuulutamisele avaldas see töö teatavat mõju, sest et keiser Aleksander I oli seda lugenud. Nüüd nähtavasti ei jäänud Petri mõjustamata sellest edust, mis avanes Merkeli raama-tule. Olles täies tegevusevõimes, kirjutamiseks kerge käega, ja omades ise rohkesti muljeid Baltimail valitsevast olude-suhetistikust, millega ta ka sisemiselt tegelikus protestis

näib viibivat, otsustab temagi kirjeldada meie maa olukorda. Selleks esines nüüd hea võimalus veel selle tõttu, et asunud elama väljapoole Venemaa piire, võis ta esinevaist väärnähtusist seal vabamalt kirjutada. Ja kuna Merkel esijoones lätlaste kaitsjana esines ja nende viletsat olukorda kirjeldas, võis Petri, kes oli kauemat aega Eestimaal elanud, siinse rahvastiku eestkostjaks hakata. Endastmõistetavalt raske on meil praegu selgitada küsimust, kuivõrt Petrit sundis eestlaste halba seisundit kirjeldama isiklik auahnus, mis võis tingitud olla Merkeli tuntukssaamisest, või otsekohene sügav kaasatunne ebainimlikkudes tingimustes asuvale rahvale; kuid kindel on, et kord juba valgustades rahva, nii eestlaste kui osalt ka lätlaste, elamisviisi, teeb Petri seda teesklematu soojusega ning ilmse tendentsiga, rõhutuile paremat õiguslikku ja tulunduslikku seisukorda saavutada. Et aga Merkeli teatav mõju siinjuures ikkagi ei puudunud, seda tõendab osalt ka Petri esimene ulatuslikum Eestimaa ja eriti Tallinna olude kirjeldus, mis paigutatud kirjade vormi. Raamatu pealkirjaks pani ta „Briefe über Reval nebst Nachrichten von Ehst- und Liefland“ ja nimetas seda ise „ein Seitenstück zu Merckels Letten“. Nähtavasti targu jätab ta täpsama trükikoha nimetamata, kuna ilmunispaigana figureerub „Deutschland“ ja ajana 1800. aasta.

Et Petri on valgustusaja vaadete ja nähtavasti üksvahe ka Prantsuse revolutsiooni mõjul levinud vabamate mõtte-suundade pooldaja, tundub talle olemuselt vastikuna see näiv ränk vaimne hääbumine, mille ta eestlaste keskel eest leidnud. Temasse, kes Saksamaal harjunud vähe teistsuguste, igatahes vabamate oludega, avaldas rahva seisund tugevat mõju. Sellepärast kohtamegi neis kirjades nii palju kirklikku etteheidet Baltimaa aadlikele ja kirikuõpetajaile, samuti korrupsioonivaimuga läbi-imbunud vene bürookraatiale, et need selle-aegseis oludes tingimata silmatorkavad olid. „Briefe über Reval“ sisaldab viis kirja. Esimesed vaatlevad Tallinna elu laiemalt perspektiivilt, iseäranis esimeses käsitletakse aga ka eesti talurahva olukorda. Eestlaste kasuks tarvitab Petri siin jõulisi väljendisi, nagu tal leiduvad ka mitte just pehmed ütlused kohalise omavalitsuse kohta. Teistes kirjades jälgitakse mitmekülgselt Tallinna saksa kodanikkude elu, nende klubisid (Mustapeade klubi) ja kaardimänge, tantsu, kodust kasvatust ja kooli, näitemängu, Tallinna allakäivat kaubandust. Siit selgub meile kohati küll naiivne, kohati aga päris tabav kujutis selleaegse Tallinna elust. Kultuurilooliselt väärtuslikuks

tuleb pidada Petri hinnanguid vene kohapealsete ametnikkude despootia ja kodanikkude orjahirmu üle riigipea suhtes, millel mingit tegu pole riigipea austamise mõistega.¹⁾

Juba ainuüksi see raamat iseloomustab hästi Petri kirjutamisviisi ja ta hilisemaid tähtsamaid töid. Sage kordumine, tihti ühekülsusesse ja hüsteerilistesse superlatiividesse kalduv väljendumine, mõnikord üksikjuhtude alusel asjaolude üldistamine, naivus ja pealiskaudsete tähelepanekute tõttu eksimine oma otsustes, neid puudeid kohata mitte just harva Petri raamatuis. Aga selle kõrval on väga rohkesti õigeid fakte, õieti tabatud iseloomustusi ja kirjeldusi, mille najal võime konstrueerida endile asjast tervikliku mõiste. Et Petri eksis ainuüksi tendentsi tõttu, see tähendab, sihilikult püüdis olukordi moonutada, nagu teda ja Merkelit hiljemini süüdistavad balti aadli (peaaegu ex officio) kaitsjad, ei tõestu Petri kirjadest. Kahtlemata olid küll aadli eestkostjate kaitse- ja süüdistuskirjutised selle tõttu suurema mõjuvõimega, et näiteks Petri kirjutamisviis kannatas eelmainitud puuduste all ja ta asjaolusid tundmata tegi mõnikordki ekslikke otsuseid, mille sekka vahetevahel ka mõni tendentsliku iseloomuga viga kaob, kuid sellised eksitused on arusaadavad, kui arvestame, et Petri eestlaste kaitsja osa küll hea tahtmisega oma peale võttis, eesti keelt aga ise kuigi palju ei mõistnud.²⁾

Õieti on „Briefe über Reval“ raamat, kus Petri avab pealetungi Balti sakslusele kõigiti julgel ning teraval kujul, mispoolest raamat teatavas mõttes järgi ei anna Petri peateosele „Ehstland und die Esthen“. Viimane on küll palju avaram ja detailidesse tungiv, esimene aga ütleb kibestunud meeleolu lühidalt välja. Kuna Petri raamatud meie praeguse lugeja kätte väga vähe satuvad, oleks väärt neist nii mõnigi lehekülg oleviku inimesele teatavaks teha.³⁾ Näiteks julgeb Petri oma esimeses raamatus kõnelda taevani kisendavast õiglusest ja ametnikkude despootiast, tuues viimase puhul kujukalt ette Tallinna kaasaegse platsmajori.⁴⁾ Lk. 20 kirjeldatakse, kuidas raske töö teeb eestlased tuimaks; nad püüavad unustust ja lahutust leida viinast, mille tõttu nad veel enam rumalusse satuvad. Viimase asjaolu — eestlaste

1) Briefe über Reval, lk. 59—60.

2) Vt. tõend selleks ta enda raamatus „Briefe über Reval“, lk. 28.

3) Kas ei võiks vastavas kohas kaalumisele tulla J. Chr. Petri tähtsamate teoste üksikute osade valimiku ilmumine eestikeelses tõlkes? See Petri lugemik peaks varustatama J. Chr. Petri isiku ja kirjutamisviisi iseloomustusega.

4) Briefe über Reval, lk. 10.

rumaluse üle kaebavad sakslased. Kuid viimased peaksid kord mõtlema, et nad niiviisi endi peale kaebavad. Koheldagu inimesi inimlikumalt! — Maalt linna tulev talupoeg peaks äratama kaasinimese südames sügavamalt kaastunnet.¹⁾ Inimene, kes oma kodumaal on vabu isikuid nägema harjunud, otse vihastub nähes, kuidas käsitellakse võõraste sissetulnukate, vabaduserõõvijate poolt pärismaalasi [minu harvendus]. Rõõvitud varandus, vabadus, inimesõigused.²⁾ Edasi nimetatakse, et viimaste asjaoludega ongi seletuv sakslaste jõukus. Arutelles sel teemal jõuab Petri mõisnikkude seisukohast vaadates ähvardavale otsusele, et ainult siis võivad inimesed omandada siin täielikult oma õigused, kui siin revolutsioon lahti puhkeb või kui aadel hakkab teiste rahvaste mõjul vaatama talurahva peale teise pilguga.³⁾ Petri leiab täiesti loomuliku olevat, et eestlased sakslasi põlgavad, teisiti öeldes — seda põlgust juba emarinnaga endasse imevad; see olevat tingitud kõik sakslaste ülespidamisest ja eluviisist. Aadel võtvat „õigustiste“ (Gerechtigkeiten) nime all makse, mis sisaldavat endas vaid puhast ülekohtu.⁴⁾ Kiriku olukorra vaatlusele pöördudes toonitab ta aadli kahepaiksust. Vagatsemine (Bigotterie) käivat käsikäes valjusega. Ühe vastava näitena kirjeldab P. kedagi aadlikuprouat, kes ühele oma talupojale mingi eksimuse pärast laseb niikaua ihunuhtlust anda, kuni ta ise teatud peatüki piiblist on läbi lugenud. Vaimulikke iseloomustatakse aadli järeleaimajatena elumõnususete taotlemises; peapüüd olevat makse saada. Üldiselt olevat vaimulikud puudulikult ette valmistatud ja kultuursete harrastuste suhtes sageli väga loiud. Näitena toob ta seekord kellegi vaimuliku raamatukogu, mis koosnenud kolmest raamatust: piiblist, katekismusest ning igavesti loetavast ingliskeelsest romaanist „Tristram Shandy“.⁵⁾ Kirikuõpetajate kohta avaldab Petri ka teistes raamatutes palju kibedat. — Siis asub autor Vene korra ja seaduste sõelumisele, kirjeldab äärmist asjatundmatust ja altkäämaksudesüsteemi, korraldamatuse näitena mainides kommertskolleegiumi, mille juhtideks tihti harimatud sõjaväelased. Sama lugu korduvat teisteski ametiasutistes.⁶⁾

1) m. k., lk. 24.

2) m. k., lk. 25—26.

3) m. k., lk. 27. Isiklikult näib Petri sel korral suhtuvat sündmusesse, nagu seda on revolutsioon, ebapooldavalt.

4) m. k., lk. 29—30 ja 33.

5) m. k., lk. 34—37.

6) m. k. lk. 50—52 jj.

Oleme peatunud „Briefe über Reval“ juures, nagu öeldud, selle tõttu, et ta, senini pea alahinnatuna „Ehstland und die Esthen'i“ kõrval, siiski sisaldab samu protestimõtteid valitseva ebaõigluse suhtes nagu „Ehstland und die Esthen“ ja teised Petri tähtsamad teosed. Oieti tunduvad need raamatus „Briefe über Reval“ esitatud asjaolude rohkemõnaliste korrutamistena, mida illustreerivad seejuures aga rohked uued näited. Et Petri raamatuist on töö „Ehstland und die Esthen“ kõige enam tuttavaks saanud, see oleneb mainitud raamatu avarusest, ta võrdlemisi süstemaatilise järjestusest, sisus leiduva etnograafilise ainekusest kui ka sellest järjekindlast süüdistuste läbiviimisest, mida siin märgata. Petrit on põhjustanud kirjutama seda raamatut tahe plaanikindlamalt esitada Eestimaal valitsevaid puudusi maa valdajate ja pärisrahva vahelkordades, et siis seda reljeefsemalt selguks vajadus koha peal olusuhteid parandada. Merkeli sarnaselt püüab ta Eestimaal rahvastiku hüveolule kaasa mõjuda ja arvab sel puhul vajaliku olevat kirjutada uus raamat, et selles valju arvustusega ning rahvaste üheõiglususe põhimõtte rõhutamisega paljastada siinsete aadlike ja vaimulike lubamatut talitusviisi ning niiviisi loovutada rahvale paremaid elamistingimusi. Nii tekibki raamat „Eestimaa ja eestlased“, mis Gothas 1802. aastal kolmes osas trükist ilmus.¹⁾ Laiemale eesti lugejaskonnale on selle raamatu sisu teatavaks teinud Adam Peterson oma olulises eestikeelses kokkuvõttes „Huvitav tükike kodumaa ajaloost“.²⁾

Raamatu „Eestimaa ja eestlased“ puhul tekib küsimus, kuivõrt õnnestus Petril luua omale eestlaste isiklikus priiklaskmises seisukoht, mida võiks kõrvutada lätlaste juures Merkeli omaga, kelle töö mõjust oli juttu eespool. Et raamatu kaudu eestlaste suhtes oma hea kavatsuse õnnestumist kuidagi kindlustada, pühendab autor raamatu selleaegsele Vene asestantslerile Kurakin'ile, nagu seda näeme Petri küll pisut pateetilisest ning kõrgelennulisest eessõnast tööle. Pühendusealuseks oli Kurakin sellepärast valitud, et temal palju võimalusi oleks „das Jammern der leidenden Ehsten und Letten zu stillen“. Et raamat Kurakinile pühendatud, siis arvab Adam Peterson oma kokkuvõtte lõppu paigutatud lühidas vaatluses J. Chr. Petri tähtsuse

1) Ehstland und die Esthen, oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Esthland. Mit 9 Kupfertafeln. Vt. selle raamatu üle muu seas „125 aasta eest“, „Vaba Maa“ nr. 302, 24. XII 1927.

2) Ilmunud kahes trükis, teine trükk Tartus 1903.

üle eestlastele, et ka keiser Aleksander I raamatuga „Eestimaa ja eestlased“ tuttavaks on saanud ja et see raamat eesti rahva vabakslaskmiseks palju on kaasa mõjunud. Olevat arusaadav, miks Aleksander kõige pealt just Eestimaa elanikud vabastanud. Peterson arvab, et see „sellest järgneb, et Dr. Petri kõige esimese suure sammu Eestimaa vabanduseks on astunud“.¹⁾

Teatavasti on põhjustanud Eestimaa rahvastiku isikliku priiikslaskmise 1816. a., nii siis varem kui teistes Baltimaa kubermangudes, teised asjaolud. Talurahva-seaduste väljatöötamise lugu ei tunnista meile Eestimaa suhtes, et siin Petri teosel mingi otsustav mõju oli. Raamat „Eestimaa ja eestlased“ ilmus pärast seda, kui Merkeli töö juba palju laineid oli löönud, ja nii ei suutnud ta aineala ja käsitlemisviisi uuduse suhtes enam seda efekti saavutada, mis ses mõttes Merkeli raamatule osaks sai. Pealegi tundub Merkeli töö kõnealuselt Petri tööst asjalikum, vaimukam ja tabavam olevat.

Oma teose „Eestimaa ja eestlased“ kirjutamisel on Petri allikana kasutanud A. W. Hupel'i „Topographische Nachrichten'eid“, K. Ph. M. Snell'i maateaduslikku kirjeldust, Merkeli „Lätlasi“, mõned teist raamatut ning suurel määral enese tähelepanekuid ja kogemusi Eestimaalt.²⁾ Raamatu esimene osa sisaldab Eestimaa geograafilise ning kliimaatilise kirjelduse ja eestlaste kui rahvuse iseloomustuse koos ta orjameelsusega ning selle juures siiski paralleelselt esineva nõudmisega vabaduse järele. Teine osa käsitleb eestlaste eluviisi, rahva mitmesuguseid kombeid ja aadlikkude elu, kolmas osa vaatleb Eestimaa kiriklikku korraldust, vaimulikke, rahva usulist ja hariduslikku tasapinda.

Nagu näeme, toonitab Petri selles raamatus peasjalikult eestlaste rasket orjust, sellest tingitud tulunduslikku viletsust, vaimset mahajäämist ja sõltumust mõisnikkonnast. Edasi piitsutab ta kohalikkude mõisnikkude loidu ning laisklevat eluviisi, sagedat vaimset sisutust ning toorust.

1) A. Petersoni mainitud teos, lk. 93.

2) Siinjuures oleks huvitav märkida asjaolu, kui suurt kasutamist usaldusväärse allikana leidis XVIII sajandi lõpul ja XIX alul A. W. Hupel'i materjalikogu „Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland“, mille esimene osa ilmus Riias juba 1774. a. Tema andmelle õige rohkelt määral näib põhjenevat ning ka ainekude jaotuses tundub selle mõju all olevat K. Ph. M. Snell'i tähtsam töö „Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee“ (Jena 1794, 364 lk.). Omakord kasutab nüüd seda Snelli tööd Petri, kuigi ta ka Hupel'i raamatut sageli tarvitab.

nimetades nende tähtsamaks aktiivsuse-elemendiks orjuse-
normide kaudu lühinägelikult saavutatavate tulunduslikkude
hüvede tagaajamist, mis võtab alluvalt maa elanikkonnalt
viimse jõu. Kirikuõpetajaile heidetakse ette samuti ma-
teriaalsete kasuvõimaluste ahnitsemist ja tihti väga lohakat
vaimlist hoolekannet oma koguduste eest. Töös kujuta-
takse õige piltlikult rahva elu ta mitte iseäranis vaheldus-
rikastes vormides ja antakse niiviisi rahva tolleaegsest olu-
korrast üksikasjalikum ja elavam ülevaade, mis teisel teel,
ajaloolise dokumendistiku abil vaevalt kunagi nii varjundi-
rikkalt oleks fikseeritav. Muidugi kui vaadelda selleski töös
mitmeid Petri poolt tarvitatud allikaid või esitatud väiteid
ja asjaolusid, siis märkab vähegi erapooletu hindaja need
üksikasjades tihti valed või suurendatud olevat. Nagu
„Kirjades Tallinnast“ nägime, ei tohi ka siin Petri ülekee-
vast väljendusviisišt juhtuvate vääratuste tõttu kirjeldust
alati kindlalt tõepäraseks pidada. Kuid kõige selle peale
vaatamata jäävad Petri esitatud asjaolud „Eestimaas ja
eestlastes“ paljudel juhtudel meile omapäraste dokumentidena
püsima. Edasi on üld-iseloomustised, mida Petri on ses raa-
matus väljendanud eestlaste ning teiste Eestimaal tol ajal
võimul olnud seltskondlikkude kihtide kohta, tihti õieti
tabatud ja osaliselt maksivad praegusegi ajaloo-uurimuse
vaatekohalt.

Ulatuslikkuse ja tendentsi tõttu Petri teistest raamatuist
oma peale suurema tähelepanu tõmmates on „Eestima ja
eestlased“ koos Merkeli „Lätlastega“ saanud vastaste tugeva
erapooliku arvustuse osaliseks. Ses suhtes esijoones
kõne alla tulev on aadli tuline kaitsja, „Löserscher Kirch-
spielsprediger“ Herrmann Friedrich Tiebe või Thiebe, kes
aadli soovil ning toetusel avaldab Halles 1804. a. silma-
kirjaliselt Aleksander I-le pühendatud raamatu kõlava nime-
all: „Lief- und Esthlands Ehrenrettung gegen Herrn
Merkel und Petri“, millele 1805. a. „Nachtrag“i“ näol teine
osa järgneb. Esialgsest kavatses Thiebe, vaatamata sellele,
et ta juba raamatu esimeses osas kõrvuti Merkeliga tihti
Petrit arvustas, oma töö teise osa täielikult Petrile pühen-
dada, on aga loobunud sest mõttest võib-olla sel põhjusel,
mida ta teise osa eessõnas nimetab ja millest meil ees-
pool kõnet oli. On samuti võimalik, et Thiebe kavatsus
ei teostunud mõnel muul mõõduandval põhjusel. — Raa-
matu esimese osa eessõnas, mis tegelikult kiidukõneks
keisrile osutub, tõendab see Liivimaa kirikuõpetaja, teda ole-
vat raamatut kirjutama kihutanud asjaolu, et peale Merkeli
„Lätlaste“ ka Petri „Eestimaale ja eestlastele“ Saksamaal

suurt tähelepanu omistatakse. Ühtlasi on paljud liivimaa-
 lased nõudnud, et ta süüdistatud ülemusliku kihi kaitseks
 vastava raamatu kirjutaks. Kuuleme veel, et keegi kolle-
 giaalnõunik von Brasch on tahtnud nii Petri kui Merkeligi
 vastu kirjutada ja kogunud selle tarbeks materjale. Sel
 puhul ei ole meile huvitav, mida kirjutab Thiebe Merkelist,
 Petri kohta ütleb ta aga, et selle kirjeldused eestlaste
 elust-olust, taluhoonetest jne. ei vastavat tõele, sest tege-
 likult olevat need palju paremad. Thiebe viitab mõnes
 kohas tõepoolest õigusega Petri juures esilduvaile eksimus-
 tele, ei taha aga sihilikult mõista Petri töö vourusi ja
 üllast eesmärki. Loomulikult ei võigi me sellist tolerant-
 set arusaamist Thiebe raamatust otsida. See iseloomus-
 tab ainult seda vaenlikku ringi, mis moodustas Liivi- ja
 Eestimaal vastaspoole Merkeli ning Petri poolt esitatud
 mõtiskelule, ja selgitab, kuidas Merkeli ning Petri raamatud
 mõjustasid mitmeid lahkuminevaid vastuseid, mis mõnikord
 lihtsalt sõimuks osutusid. Et eestlaste ja lätlaste seisundi
 küsimus Thiebe raamatu ilmumisega veel polnud lahendu-
 nud, tõendavad mitmed sel ajal ilmunud vaidluskirjad ja
 ka tõsisema iseloomuga vaatluskatsed. Neist võiks näi-
 teks mainida: Vom Zustande der Bauern in Livland und
 Ehstland. Ein Wort zu seiner Zeit, auch dem H. Kollegien-
 Rath von Kotzebue zur Beherzigung empfohlen (Tartus
 1806. a.); Brockhusen, Wie kann der Zustand des hiesigen
 Landmannes in öconomischer und moralischer Hinsicht
 verbessert werden (Abh. d. livl. gemeinnütz. Societät, V,
 lk. 122 jj., 1808. a.); edasi veel mitmed teised tööd hili-
 semail aastail.

Oma pealetungivast, mõisnikkonna suurele enamusele
 nende talitusviisi pärast kaebust tõstvast iseloomust hoo-
 limata on Petri raamat leidnud võib-olla mõnegi sakslase
 juures sõbralikku vastuvõtmist. Ta on vahest aadli enese
 hulgast mõndagi mõtlema pannud talurahva viletsa olu-
 korra peale. Eriti hiljemini, kui raamatu ilmumisaegsed
 rasked vahekorrad osalt juba kadunud olid, kui vastastikune
 meelteärevus, mis ta ilmumise puhul lisandus, olles osali-
 selt juba varemini tõusnud Merkeli raamatu kaudu, ka juba
 raugenud, võidi teda käsitada suurema asjalikkusega. Siiski
 on tähelepanu-äratav, et balti saksa ajaloolased ja kirjandus-
 loolased on Petri nagu surnuks vaikinud, temast õieti vähe
 kirjutades. Ettevaatlikul kasutamisel pakub aga Petri teos
 „Eestimaa ja eestlased“ olevikuski huvi kultuuriloolastele
 ning tänuväärset ainekku etnograafidele. Raamatule omal
 ajal omistatud erakordne tähtsus rahva vabastamise mõjus-

tamiseks pärisorjusest XIX sajandi esimesel veerandil osutub nähtavasti ekslikuks, kuid teatav kaudne mõju sesuunas jääb talle ikkagi. Osa ta kaasaegsest väärtusest moodustab tema kaudu toimunud eestlaste tutvustamine välismaa, eeskätt saksa lugejaskonnas.

(Järgneb.)

O. Liiv.

Helme kohanimesisid.

Helme.

Helme nimi esineb dokumentides varakult. Juba 1329 nimetatakse „Helmet“ ilusaks kihelkonnaks (Napiersky, Beiträge zur Geschichte der Kirchen u. Prediger in Livland, lk. 100). Helme nime kannavad, nagu tuttav, kirik, kihelkond ja mõis. Peale selle leidub Saaremaalgi Kaarma kihelkonnas Helme mõis. Viimane nimi esineb eesti keeli enamasti Elme, saksa keeli aga Helme kujul. Helme kiriku, kihelkonna ja lossi eestikeelne nimi erineb vähe saksakeelsest nimest „Helmet“. J. Jung arvab, et Helme nimi on tuletatud saksakeelsest sõnast Helm ‚raudkübar‘, oletades, et rüütli loss tähendab seda Helm'i ‚raudkübarat‘ kui julget peavarju (Muinasaja teadus eestlaste maalt II, lk. 139). Seesugusel puhul jääks seletamata, kust on tulnud nime lõppu t või d. Dokumentides esineb koht vanemal ajal nime all Helmed, Helmede, korra ka Helmode (vrd. Bruningk-Busch, Livländische Güterurkunden, nr. 300, 526, 541, 577). Minu arvates tuleks nime algust otsida eesti sõnast helm, õigemini sõna pluuralist. Pluurali poole tähistab praegune saksakeelne nimi Helmet kui ka dokumentide Helmed ja Helmede. Nimi kuulus vanasti Helmete, lühenduse teel, lõppsilbi ärajäämisel tekkis sellest Helme, nagu nimi praegu kuulub.

J. Jung ei tahaks nime hea meelega helmest tuletada, arvates, et helme on liiga tähtsuseta asi (Muinasaja teadus II, lk. 140). Helmedel on aga oma väärtus nagu metallidelgi, mis mitmele kohale on nime andnud, nagu Kullamaa, Hõbeda, Vaskiala, Raudaru, Raudoja j. n. e. Neid metalle, mida üks või teine nimi nimetab, ei leidu ometi kohal.

Minu arvates on sakslased oma keeles Helmet Helmetiks muutes ühtlasi vist oma keele vastava sõna peale mõelnud. Vanemas saksa keeles esineb ristinimi Helmet,

mis meie päevil Helmutiks on muudetud. Eesti Helmet kuuldes tuli neile nende ristiniimi Helmet meelde.

Leebiku.

Varemajal murdsin selle nime seletuse uurimisel kaua pead, kuni viimaks mõisate ajalugu selle kohta seletuse andis. Orduajal kuulus Leebiku Stryki suguvõsale, kes suurema osa Helme kihelkonda oli omandanud, sai aga 17. aasta-saja keskpaigu Agneta Stryki mehelemineku kaudu rittmeister Eberhard Klebeck'i omanduseks. Klebeckite kätte jäi mõis ning vald kuni 1729. a., mil Ewert von Klebeck mõisa edasi müüs (Stryk, Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands, lk. 356; Hupel, Topographische Nachrichten III, lk. 331). Ligi saja-aastase Klebeckite käes olemise ajal hakkasid eestlased mõisat Klebecki mõisaks hüüdma, väanasid aga omaniku nime, seda enam suupäraseks tehes, Leebekuks, hiljemini Leebikuks, nagu nimi praegu rahvasuus kuulub. Saksa keeles hüütakse kohta Abenkat; nime juur vist haavakatku.

Murikatsi.

Murikatsi nimi esineb 1620 paigu, mil Joakim Wernik selle koha kapten Benedikt Steinküll'ile müüs. Hiljemini vahetas koht omanikke, kuni ta 1792 Kärstnaga ühinedes Anrepi suguvõsa kätte sattus ja nende kätte uuema ajani jäi (Stryk, Beiträge, lk. 361).

Lätimaal puutume liivlaste alal Treidenis kokku karjamõisaga, mis kannab nime Murrikas, Morikas (Livl. Güterurkunden, nr. 19). Nimi Murrikas näikse Murikatsiga sugulane olevat, kui ka viimane lõpeb -kats asemel lõpuga -kas. Murikas tähendab vist suurt täkki.

Löve.

Löve nime ei või saksakeelse „Löwe“ nimega seletada, kuigi saksakeelne Löwe mõnes kohas enesest jälgi on jätnud, nagu Kuigatsis, mille sakslane Löwenstern Löwenhofiks ümber ristas ja eestlased selle Löwenhofi Leeviks väanasid. Löve nime seletusel peame koha saksakeelse nime Lauenhof appi võtma. Saksakeelne nimi kuulutab, et mõis on nime omandanud kelleltki Laue nimeliselt isikult. Mõisa ajalugu ei ulatu kaugele keskaega tagasi, vähemalt puuduvad selle kohta allikad. Ei tea seega, mil keegi Laue selle mõisa on omandanud. Küll aga teame, et meie kodumaal sellenimelisi isikuid on elanud, kelle

nime kirjutavad dokumendid Lowe, Loue, Louwe, Lone, Loe kujul. Lowe nimest tekkis eesti Löve; see nimekuju võis tekkida niisama hästi ka teisest nimekujust Laue, mis vaheldus Lavega. Igatahes on Löve tuletatud isikunimest Laue ehk Love.

Alamõisa.

Alamõisa ei nõua pikemat seletust. Nimi tähendab vist alamalpool olevat mõisat; vaevalt on nime andes ala peale mõeldud. Saksa keeles kannab koht nime Assikas. Vististi oli Alamõisal vanasti kaks eesti nime, Alamõis ja Aasika. Esimene tõrjus aja jooksul, nagu näha, viimase eest ära ja jäi üksi valitsema, kuna viimane sakslaste suus edasi elab.

Riidaja.

Esimesel silmapilgul näib, nagu oleks meil siin tegemist riidaiaga, nagu oleks mingisugune aed olnud, mille pärast riidu peetud. Säherdune oletamine põhjeneb ometi eksiarvamisel. Riidajagi nimi on isikult päritud. 1562. aastast peale oli see mõis Stryki suguvõsa käes. Ime, et mõisat ei ole hakatud Stryki, Triigi mõisaks nimetama, nagu Kose kihelkonnas sündinud, kus üht mõisat omanik Stryk'i järele Triigi mõisaks hüütakse. 1697 sattus mõis pantimise teel Johann Freytag'i kätte, kellelt Strykid ta 1725 ometi jälle tagasi said. Omaniku 28-aastase vahetuse ajal hakati mõisat uue omaniku järele hüüdma Freytag'i mõisaks. Rahvas väänas Freytagi Riitahiks, Riidajaks, Riidakuks, ja seda väänatud nime kannab koht alles praegugi. Rapla kihelkonnas leidub niisama mõis, mida Riidakuks hüütakse; isegi sakslased tarvitavad selle mõisa kohta eesti väänet Ridak, Riddaka. Sakslased ei nimetanud Freytagi alati Freitagiks, vaid kirjutasid selle nime sugunimena ka Fridach, Freydack, Frydach j. n. e. (vrd. Livl. Güterurkunden, lk. 689). — Mõõda minnes olgu veel tähendatud, et sõnast Freitag meie reede on tekkinud. Ühel puhul saksa Freitag seega Riidajaks, teisel reedeks muutunud.

Holdre.

Holdre nime kirjutatakse sagedasti Oldre, aga õigem on kirjutada Holdre. Saksa keeles kannab koht nime Hollershof. Ta on selle nime Riia kodanikult Kaspar Holler'ilt pärinud, kes tähendatud mõisa 1630. a. omandas. Holleri suguvõsa kätte jäi koht 18. aastasaja lõpuni (Stryk, Beiträge, lk. 365). Riia ümbruses oli Holleri suguvõsal veel

teine mõis, mis enesele samuti nime Hollershof päris. Eestlased nimetasid kohta esmalt Holre'ks, Holdre'ks. Koha päris eesti nimi kuulub Ilmuse. Ilmuse on tekkinud kas eesti sõnast Ilm-Annuse, mis lühenduse teel Ilmuseks on moondatud, või aga tähendab Ilmus vana eesti ristinime. Mõlemad võimalused on olemas.

Karjamõis Teilner'i päris nime omanikult Teilner'ilt, kelle kätte see koht 1841 jõudis (Stryk, Beiträge, lk. 366).

Taagepera.

Taagepera nimi esineb mitmel kujul rahvasuus, — kuigi mitte kohalikkude elanikkude suus, siis ometi kauge-mal-asujate seas. Taagepera kõrval on kuulda veel nime-kujusid Tagapera, Tagapära, Taagapära, Tagapere, Taaga-pere ja ehk veel muidki. Mitmed oletavad, et nimi tähendab tagapärat, seega kohta, mis leidub kihelkonna taga-päras, tagasopis vastu Läti naabrust. Säärane seletus näib üsna tõepärane olevat, kui ajalugu selle vastu ei kõneleks. Taagepera — ehk kuidas nime teisendid kuulugu — ei avalda meile mingisugust eesti sõna, vaid väänet saksa sugu-nimest Stackelberg. Maanõunik Otto von Stackelberg ostis 1674 Taagepera mõisa ja valla 9900 taalri eest. Stackelbergi suguvõsa kätte jäi mõis kuni 1798. a. Selle aja jooksul hakati mõisat Stackelbergi mõisaks hüüdma. Nime häälendas üks oma, teine oma moodi. Sedaviisi tekkis nimest mõnesuguseid kujusid, nagu ülemal nimetatud. Oleks vaja nimele lõplik kuju anda. Kõige parem oleks minu arvates Tagapära; see oleks vähemalt eesti-pärane, aga mitte mõni niisuguseid väändeid, nagu muud selle nime kujud (Stryk, Beiträge, lk. 366; Hupel, Topogr. Nachr. III, lk. 333).

Jääks järele veel küsida, kas ei tuleks koha vana eesti-pärast nime elustada. Saksa keeles kannab koht eesti-pärast nime Wagenküll. Mõisa ümbruses olnud vanasti Vaoküla, mille aga mõisnikud ära kaotanud, mõisat asemele ehitades. Näib, et küla vanemal ajal ometi Vaokülaks ei hütud, vaid Vagukülaks, vähemalt tähistab sinnapoolse saksakeelne nimekuju Wagenküll. Vaevalt võib oletada, et sakslased Vaokülalt Wagenküll tegid, küll aga võis see sündida Vagonkülaga, kusjuures nad vagu-sõnale saksakeelse lõpu-en juurde lisasid. Vagu oleks siin nominatiivis külaga ühendatud, niisama kui teisel näiteks Lammasküla. Kohalikud elanikud otsustagu, kumb nimi neile enam meeldib, Tagapära või Vaguküla, ja hakaku siis järjekindlalt ühte või teist tarvitama, kõrvaldades väändevärdjaid.

Koorküla.

Koorküla nime nimetatakse juba 16. aastasaja algu-poolel: ordumeister Freytag von Loringhowen annab rüütel Helmold von Kwernele laenuks „Kurküll'i“, kuid selle poeg müüb nimetatud koha 1543 Helmud Anrep'ile; selle sugu-võsa kätte jääb mõis Põhjasõjani. Hiljemini vahetuvad omanikud tihti (Stryk, Beiträge, lk. 358—359). Koht kandis vanemal ajal ehk Kurküla nime. Siin esineb sama sõna-tüvi kui Kilingi saksakeelses, aga tõepoolest eestipärasest nimes Kurkund, mille praegune eestikeelne nimi Kilingi on tuletatud saksakeelsest nimest Schilling. Kurküla tuletab igatahes kas Kuraküla või Kureküla meelde. Võimalik ometi ka, et dokumendi kirjutaja sakslane ei osanud koha-nime õieti kirjutada, — on ju enamasti kõik eesti koha-nimed saksa dokumentides enam-vähem väänatud; kuid selles suhtes ei anna rahvasuu Eestis saksa kirjutajaile sugugi järele. Ei pannud dokumendi kirjutaja nime õieti kirja, võis ju Koorküla asemele hõlpsasti sattuda Kurküll = Kurküla.

Rahva seletuse järele on Koorküla nimi ühelt mõisnikult päritud, keda ta kiskuva, rõõviva iseloomu pärast Koorijaks, Koorjaks hüütud. Selle nimega tahetud tähendada, et ta rahvast hirmsasti koorib. See Koorija uppunud hiljemini järve ära. Koorkülas kannab praegu üks järv Koorja järve ja üks niit Koorja niidu nime. Koorja järele hakatud mõisat ja valda Koorküla mõisaks ja vallaks hüüdma.

Patküla.

Patküla esineb vanus dokumentides nime all Hof zum Felde, ka Hofzumvelde; selle nime võiksime eestistada „Põllumõisaga“. Kas mõisat aga eesti keeli kunagi nii on nimetatud, jääb küsitavaks. Juba 1478 kirjutatakse, ordumeister Berend von der Borg andnud Hof zum Felde Richard Velten'ile laenuks. Viimane nimi annab põhjust oletamiseks, nagu leiduks midagi ühendust kohanime Hof zum Felde ja sugunime Velteni vahel. 1533 saab Johannes Overlacker selle mõisa laenuks. Selle omaniku järele hakati mõisat saksa keeli kutsuma „Overlack'iks“, ja see nimi on talle tänapäevani jäänud. Overlack'i kõrval esineb dokumentides ka Oberlack. Johann Overlacker oli abielus Anna Patkullaga. Et sellel abielul lapsed puudusid, sattus mõis testamendi järele 1596 Johann Patkulla omaks. Selle suguvõsa kätte jäi mõis kuni 1802 (Stryk, Beiträge, lk. 360; Hupel I, Topogr. Nachr. III, lk. 332).

Tekib küsimus, kas on mõis omanik Patkulla'le või omanik Patkull mõisale nime pärandanud. Igatahes väga tõenäoline, et omanik on mõisale nime andnud, seda enam, et mõis on Patkulla suguvõsa käes umbes paarsada aastat olnud.

Nüüd aga tärkab teine küsimus: kust võttis omanik eestikeelse sugunime Pattküla, saksastatud Patkull?

Küsimuse lahendamiseks tuleks Patkulla suguvõsa ajalugu põhjalikult uurida, mis mul senini aga tegemata. Igatahes on täielik võimalus olemas, et Patküla nimi esindab täiesti eesti nime.

Olgu veel tähendatud, et Viljandi lähedal vanasti tükk maad, vististi Pidali mõis, dokumentides „Patkull“ nime all esineb (Güterurkunden, lk. 509), muidugi sellepärast, et keegi Patkull selle maa-ala omanik on olnud. — Tallinnas kannab vallikraav praegu veel Patkulli nime.

Jõgeveste.

Eestikeelne nimi Jõgeveste kannab saksa keeles nime Beckhof. Nagu eesti keelde, on omanikud mõisatele saksa keeldegi oma sugunimesid pärandanud; nii Jõgevestelegi. Jõgeveste oli 16. aastasaja keskpaigu kellegi Gert von Becke' omandus; pärast Becke surma andis Poola kuninga Stefan selle mõisa 1585 Libbert Tepel'ile. Omaniku Becke järele hakati Jõgeveste mõisat saksa keeles Becki mõisaks = Beckhof'iks hüüdma. 18. aastasajast on Jõgeveste Smitten'i perekonna omandus olnud, kui ta ka vahepeal, 1810. a., vürst Michael Barclay de Tolly omaks sai, kes ühe Smitteniga abiellus. Hiljemini läks mõis parun Campenhausen'i kätte, aga sellegi proua kuulus jälle Smitteni suguvõssa (Stryk, Beiträge, lk. 352).

Jõgeveste nimi näikse Jõgeveske nimest olevat tekkinud. Vähemalt tunneb Bienenstamm 1826 Jõggiveste kõrval Jõggiveski't (Geographischer Abriss, lk. 333; ka Hupel, Topogr. Nachr. III, lk. 330), ja selle sõnakuju põhjal võib oletada, et nimi kuulus vanasti Jõggiveski.

Roope.

Roope't nimetatakse eesti keeli vahel ka Roobe'ks, saksa keeli Ropenhof'iks, nimed seega üsna ühised. Mida tähendab aga see nimi? Vaevalt võime siin eesti roobist seletust otsida, sest niisugusel puhul peaks nimi vähe teisiti kõlama. Täheandan kohe, et Roop-nimelisi kohti leidub ka Lätimaal. Nii näiteks leiduvad seal Volmari maakonnas kirik ja mõis,

mis kannavad nime Roop; peale selle veel Roope jõgi, Roope mägi, Roope küla Übenurme kihelkonnas. Vanades dokumentides esineb Lätimaa koht Roop, Rope ja Ropa nime all (vrd. Güterurkunden 73, 106, 119, 387, 456, 458, 636). Kõik need ülemaalnimetatud kohad on Volmari maakonnas muistsel liivlaste alal. Igatahes ei ole need nimed läti keelest pärit. Eesti Roope ja liivlaste ala Roop, Roope sulavad täiesti ühte. Peale selle elas vanasti Liivimaal rohkesti inimesi, kes kandsid nime Ropa, Rope, Roop, Ropp (Livl. Güterurkunden 704); see suguvõsa ei ole tänapäevani ära kadunud. Liivlaste alal väga mitme Roopanimelise koha pärast ei tahaks oletada, et kõik need kohad kui ka Helme Roope oleksid oma nime pärinud Roop'i nimeliselt isikult. Palju enam tuleb oletada, et suguvõsa Roop, Rope on sellenimeliselt kohalt nime saanud, kusjuures Helme Roopega on siiski ka ümberpöördud võimalus olemas. Roope sattus pantimise teel 1848 Pärnu kodaniku Hans Erdell'i kätte ja sai 1867 selle pärisomanduseks (Stryk, Beiträge, lk. 362).

Laiuse kihelkonna Leedi mõis kannab saksakeelse nime Ledis'e kõrval veel nime Ropenhof Rope suguvõsa järele, kellele see mõis orduajal kuulus.

Kärstna.

Kärstnagi kuulub niisuguste mõisate hulka, mille kohta teated vanemast ajast puuduvad. Alles 1624 kuuleme, et kuningas Gustav Adolf andnud Helme, Kärstna ja veel mõne muu Helme kihelkonna mõisa krahv Jakob de la Gardie'le. Hiljemini sattus mõis Dreiling'i suguvõsa liikmete kätte ja 1740 Anrepi'te kätte, kelle omanduseks ta jäi riigistamiseni (Stryk, Beiträge, lk. 353). Nime on mõis kelleltki Kersten'ilt omandanud. Kersten aga on nimest Christianus 'kristlane', Kristjan tuletatud; selle nime teised kujud on veel Kerstian, Kerstigen, Karsten. Kersten'i-nimelisi isikuid on vanemal ajal meie maal palju olnud; Kersten oli tavaline ristinimi. Millal keegi Kersten Kärstna mõisas on asunud ja mõisale nime pärandanud, selle kohta puuduvad teated. Igatahes pidi see pärandamine kas 16. aastasajal või veel varemini sündima. Nimi Kersten kõlab eestlase suus Kärsten.

Hummuli.

Hummuli kirjutatakse tihti ka Ummuli; õigem oleks igatahes Hummuli; sest saksa keeles kannab koht nime Hummelshof. Hummuli kõrval nimetatakse kohta vahel ka

Hummeliks. Dokumentides kõneldakse 1470 ja 1480 Hummel'ist ja Hummele vakusest Helme (Helmede) kihelkonnas (Livl. Güterurkunden, nr. 470 ja 541). Koht esineb dokumentides seega juba varakult ja hiljemini nimetatakse tihti ta nime omanikkude sageda vahetamise puhul. Näib, et koht on nime pärinud omanik Hummel'ilt, mis tähendab kimalast ehk metsmesilast. Dokumentides kohtame mitmel puhul sugunime Humelen, Humel, Homel (Güterurkunden, nr. 180, 487, 597, 650). Vist keegi saksa sugu mõisaomanik kandis seda nime; omaniku järele hakati kohta saksa keeli Hummelshof'iks ja eesti keeli Hummuli'ks hüüdma. Millal Hummel'i nimeline isik mainitud kohta on omanud, selle kohta puuduvad teated.

M. J. Eisen.

Mõningaid sõnaseletusi.

paldis, tiks.

1928. aasta varakevadel Hiiumaal sealseis murdeis rootsi laensõnu jälgides kuulis allakirjutanu muu seas ühelt Pühalepa kalastajalt ja endiselt merimehelt paar merekala nimetust, mis senini trükitud allikais tundmatud, aga nagu hiljemini selgus, Hiius kauniski laialt tuntud, nimelt paldis ja tiks. Pühalepa Kuris anti eelmise kala kohta järgmine seletus: *paldis*: *paldise* 'hiiglalest, mis meil harva esineb, kuid on tavaline muis meredes'; Emmaste Nõmmel — *paldäs*: *paldase* 'mingisugune lesta moodi kala, kuid suurem harilikust lestast; meie vetes teda ei ole või on harva'. Käesoleva sõna vaste kohtame lapi keeles, kust sõna ongi siirdunud eesti keelde, kuigi seesugune siirdumisvõimalus näib olevat peaaegu täiesti seletamatu. Vt. Fries, *Lexicon lapponicum*—*baldes*: *baldäa* 'passer major, Söleflyndre, Rveite'. Nagu eelolevast näha, vastab eesti paldis niihästi häälikuliselt kui ka tähenduseldasa lapi *baldes* 'ele. Eesti sõna kahesugune tüvevokaal: -a- ja -i- viitab tagasi lapi keelele. *paldis* oleks otsene laen lapi nominatiivist (muide olgu mainitud, et norra-lapi kirjakeele järgsilpide *e* on õige kõrge ja seega lähedane eesti *i*-le), kuna *paldäs* taas on kontamineerunud *s*-lõpulisest nominatiivist ning genitiivist või mõnest muust käändest (vrd. gen., part. *baldäa*, iness., elat. *baldäast* jne.), milles esineb *a*.

Raskemini seletatav oleks tõsiasi, kuidas lapi laen, ja liiatigi õige värske, on võinud tulla hiiru murdeisse. Õnneks

on teada, et üks Hiiu Ungern-Sternberg'idest on olnud omal ajal osanikuks välismaade suurkalastus-ettevõtteis, kuhu vahetevahel palgatud hiidlasigi kümnete kaupa. Hiiu mehed kalastanud peamiselt Põhjamere ja Valge mere kalavetes. Mõned viibinud noil kalastusretkil aastate viisi. Need Lapi randadel olnud hiidlased ongi toonud käsitledud sõna hiiu murdeisse.

Juba K. B. Wiklund on oma krestomaatias osutanud lapi baldes: bald da 'heiligbutt' ühtekuuluvust soome sõnaga pallas: paltaan. Vrd. Lönnrot, Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja — pallas 'flundra (kampela, maariankala, pleuronectes)'.

Teine samal teel eesti keelde siirdunud sõna on tiks; Pühalepa Kuri tiks: tiksü 'soomusteta tursa moodi kala', mille lapi vasteks oleks dikso~difso:divso 'Gadus aeglefinus, Rofje, Sufe' (Fries, Lexicon).

jaanalind.

Wd. Wtb. jāna-lind G. linnu 'Strauss'. Vanemad eesti keele sõnaraamatud ei tunne seda sõna. Hupelil on saksa Strauss tõlgitud eesti keelde furišpea ful; Gösekenil taas Struti lind. Wiedemannil on tehtud jāna-linnule märkus juurde bl. = piibli sõna — ja peabki ütleva, et käesolev sõna on esmakordselt tulnud tarvitusele just piiblis. Piibli esimeses trükis (1739. a.) esineb jaanalind vaid kolmes kohas — nimelt Hiibi 30, 29, Jeesaja 34, 13 ja Miika 1, 8, -kuna mujal on piibli uemate trükkide jaanalinnu asemel tavalisest furišpāful ehk furišpea ful. 1829. aastal ilmunud kolmandast trükist peale hakkab valitsema praegune kuju.

Piibli tõlkija A. Th. Helle on vastavate sõnade eesti keeles puududes sageli pidanud mitmesugused spetsiaalselt juudilised või lõunamaalised mõisted tähistama eesti keeles heebreakeelsete sõnadega. Ka jaanalinnu esimene osis jaana- on neid sõnu, mis sel kombel otseteed tulnud heebrea keelest eesti keelde. Selle heebrea vaste on ja'ana. Harilikult ei esine ja'ana üksi, vaid ühenduses bath ha-ja'ana, pluural bnoth ha-ja'ana 'jaana tütar'. Heebrea ja'ana on ühendatav araabia va'ana sõnaga, mis tähendab 'kõrb; kõva kuivanud maa'. Nii oleks bath ha-ja'ana 'kõrve tütar'. Pidades kinni heebrea algtekstist tarvitab A. Th. Helle vaid Jaana-linno poeg bath ha-ja'ana tõlkena.

Huvitav on märkida, et piibli tõlkija hääldas sõna jaanalind arvatavasti kahte erisilpi kuuluva a-ga —

*ja-ana, nagu on sõna heebreakeelsegi vaste hääldus, ega mitte pika *a*-ga — *jānā*, sest muidu ei seletuks kirjutusviis Saana-lind, kuna tolleaegse ortograafia järgi oleks ootusepärane jana-lind.

Möödunud sajandi keskel on jaanalind siirdunud koolilugemikesse ning maateaduslikesse õpperaamatuisse ja saanud seega üldestiliselt tarvitataavaks.

Piiblis ja ka mujal vanemas kirjanduses esineb jaanalinnuga samatähenduslikult suurispeakull. Wd. Wtb. järgi tähendab suuris-pää-kull 'Schneeeule (Surnia Nyctea L.)' — seega mingit öökulli liiki. Et suurispeakull võis tähendada ka *Struthio camelus*'t, seletub sellega, et Luther oma piiblitõlgetes on mitmes kohas tõlkinud *bath ha-ja'ana* saksa keelde sõnaga 'Nachteule', mida siis meil on jälgitud.

l ä n s m a n .

Wd. Wtb. *länsman* G. *länsmani*, *lensman* 'Dorfältester'. Wiedemann tunneb *länsmani* vaid hiiu sõnana, kuid tõepoolest on see tuttav ka mandri loodeosades: Noarootsi *lensman*: *lensmani* 'külavanem'; Ha-Madise *lensman*: *lensmani* 'saarerahva vallavanem' — *säre lensman on ägè mès*; Risti Nõva *linsmann* - *saare linsmann*. Reigi Kõpus esineb muide ka sõnakuju *lõnsman*, pl. *lõnsmañnd* 'külakubjas' (nagu ka *kõvãdel pro kevadel*). Arvatavasti võib siia ühendada ka Keilas ettetuleva perekonnanime *Lentsmann* - *Lensman*.

Sõna *länsman* - *lensman* on saadud kohalisilt rannarootslasilt, kelle murdealadel on see üldtuttav: Noarootsi Riguldi *lænsman* 'külavanem, kümnik, käskjalg'; Paslepa (bis) *lænsman* 'küla kümnik'; Reigi Rootsiküla *lænsman*, pl. *lænsmaener* 'külakubjas'; Ruhnu (Klein „Runö“) *l ä n s m a n* id.

Ha-Madises ja Ristil näikse *länsman* tähistavat just spetsiaalset rootsi küla- või saare- (s. o. Pakri saare) vanemat.

Muide olgu mainitud, et sõna rootsi vastet ei ole registreeritud üheski trükitud eesti-rootsi sõnastikus.

viik.

Wiedemannil sõna viik ei esine. Kõige tuntum näikse ta olevat Haapsalu ümbruskonnas. Nii kutsutakse Haapsaluseneses linna all olevaid lahti. Peale selle on sõna tuntud Loode-Eesti mandril ja saarist vähemalt Hiius: Noarootsi

Einbi *vtk*: *vigl* 'laht'; paiganimesed — *likol'mi v.*, *apsalu - oapslu v.*, *Vööla arä v.*; Emmaste Muda *vtk*: *vigi* id. — *vtk ehk lahè on samà, neñna kudà ütled.* *apsalu vtk* on tuntud üle Hiiumaa.

Selle loode-eesi *viik*-sõna lähtekohaks on lähimas naabruses olevad eesti-rootsi murded: Freudenthal-Vendell, Ordbok öfver de estl.-svenska dialekterna *vik*, pl. *vikar* 'vik', 'laht'; Noarootsi *vik*, määratud vorm *vike* id. — *harbo v.* 'Hara laht', *høswol v.* 'Haapsalu laht'; Reigi Rootsi-küla *vik* id. — *kerkja v.* 'laht Reigi kiriku all'.

Peale rootsi keele on sama sõna ka teiselt poolt tulnud eesti keelde, nagu mitmed teisedki, nimelt alasaksast. Vanemas eesti kirjakeeles, muide Müller'i jutluses, kohtame viik mitu korda, peamiselt just Tallinna lahe nimena — Tallinna Merre ning wyfi pael. On vähe usutav, et siingi oleks tegemist rootsi laenuga, kuna siinkohal oli kesk-alasaksa keel lähemaks ning kättesaadavamaks laenuandjaks. Vrd. kesk-alasaksa (Lübben, Mittelniederdeutsches Handwörterbuch) *wik* '(See)bucht'. Kesk-alasaksast on *Wiek* samas tähenduses säilinud praeguseski balti-saksa murdes. Rootsi *vik* ja alasaksa *wik* germaani algkujuks on oletatud **wikhō*.

P. Ariste.

Eesti lipuvärvide asjus.

Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ 1929. a. 2. nri artiklis pealkirja all „Trikolor-motiiv meie ärkamisaja lüürikas“ tõendab autor A. Vaigla, et me paari aasta pärast võime pidada oma rahvuslike värvide, sini-must-valge, 50-aastast sünnipäeva, „ning peetakse kindlaks, et too trikolor pole enamalt tarvitusel olnud rahvuslike värvide sümbolina“. See väide vajab õiendamist, sest sama artikli lõpu poole (lk. 74) tõendab sama autor, et „kuuldusele ning oletustele rajatud andmed võrsutavad veel enam juuri meie rahvuslike värvide hämarale müüdile“.

Kui Eesti lipuvärvide algupära minu poolt läinud aasta Eesti Vabariigi 10. juubeli puhul vaatlemisele võtmisel („Eesti Politsei-leht“ nr. 8 — 1928. a.) arvamist avaldasin, et need juba enne 1881. aastat tarvitusel on olnud, siis ei pooldatud seda väidet, sest värvide pidamine Eesti Üliõpilaste Seltsi leiutiseks oli võitnud kindla vaatepunkti sellekohases memuaarkirjanduses. Peale muu toodi vastuväiteks ka seda, et esimesel laulupeol 1869. a. ei võinud pidukõneleja A. H. Willigerode Eesti värvidest kõnelda, sest tema poolt juhitud Tartu-Maarja laulukoor sammunud pidurongis Põhja-Saksa liitriigi värvidega lipu all, et Willigerodel oli sellevärviline lint üle öla ja tema taktikepilgi sarnased värvid (v. „Kulturbestrebungen des estnischen Volkes“, lk. 65).

Kas esimesel Eesti laulupeol 1869. a. Eesti lipu värvidest kui seesugustest avalikult räägiti ja missuguses ulatuses seda tehti, on kauge aja tõttu raske kindlaks teha. Ka on ju selge, et mõte, olgugi avalikul kujul, ei oma lipu asjus niisugust tähtsust kui värvide avalik väljapanek neil oludel Vene ajal, mida meie veel mäletame, kus Vene värvide ainuõigus oli sellekohaste seadustega kindlustatud. Ja siin on ometigi kindlaid tõendeid selleks olemas, et Eesti lipuvärvid on enne 1881. aastat avalikult lipuvärvadena tarvitusel olnud.

Sellekohased kahtlemisavaldused peale minu eelmainitud artikli ilmumist Eesti Vabariigi juubeli puhuks sundisid mind pöörduma kontrollimise mõttes veel kord nende allikate poole, kust mina oma teated olin saanud. Tagajärg oli sama: Eesti lipuvärvid on enne 1881. aastat avalikult tarvitusel olnud, nimelt teisel laulupeol 1879. a. Kui kindla tõsiasi, mida raske ümber vaielda, tähendan, et nim. laulupeost on meie trikolorilise lipuga osa võtnud peale teiste ka Ambla kihelkonna laulukoor, olgugi selle vahega, et seal nende värvide keskele oli paigutatud valge ja viimasele kinnitatud koori nimetus „AMBLA LAULUKOOR“. Arvatavasti oli valge värvi keskelepaigutamine sündinud sellel eesmärgil, et võimalikuks teha laulukoori nimetuse paigutamist sündsale ning nähtavale kohale, mida ei võimalda praegune lipuvärvid järjekord. Seda tõendab peale teiste ka kõigiti usaldusevääriline isik, selleaegne seltskonnategelane, 1879. a. laulupeost osavõtnud Ambla laulukoori liige ja praegu veel Tallinnas asuv Aleksander Raudkepp (Tallinna Kaarli gümnaasiumi direktori ja riigikogu kristliku rühma liikme, teoloog Raudkepi isa), kelle tõenduste erapooletuses ei saa kahelda.

Kuidas aga seletada nähtust, et luuletajad J. Bergmann, M. Lipp ja hiljemini veel dr. K. A. Hermann, kes ometi Eesti Üliõpilaste Seltsi lähedal on seisnud, polnud kuigi järjekindlad Eesti lipu värvide tarvitamisel oma luules? Igatahes ei kõnele see nähtus mitte Eesti Üliõpilaste Seltsi lipuvärvide ülevõtmise kasuks ega nende värvide ainumaksvusele viimisest selle seltsi kaudu. Küll aga tuleb oletada, et Eesti Üliõpilaste Seltsi kõrval viimasega paralleelselt ka mujal Eesti lipu värve tunti, neid kanti ja tulevastele aegadele vastu viidi. See paralleelsus on veel uurimata.

Mis puutub lõpuks dr. H. Rosenthal'i väitesse, et A. H. Willigerode ühel viisil värve kandnud ja teisel viisil neist kõelnud, siis viiks selle arutamine pikale. Niipalju olgu aga siinkohal selgituseks öeldud, et dr. Rosenthal'i väited on mõnes kohas osutunud ebatäpsaiks, nagu on selgunud mõne väiksema üksikasja puhul.

Tallinnas, 24. märtsil 1929.

M. Morrison.

Kirjanduslik ülevaade.

Kalevipoeg, az észtek nemzeti éposza. Észt eredetiből fordította Bán Aladár, a finn és az észt irodalmi társaság, a Petőfi és a Lafontaine társaság tagja. (Kalevipoeg, eesti rahvuseepos, eesti algupärandist tõlkinud Aladár Bán, Soome ja Eesti Kirjandusseltsi, Petőfi ja Lafontaine'i Seltsi liige). Budapest, Lafontaine'i Kirjandusseltsi väljaanne, 1929. a., 336 lk.).

Lõppeks on ilmunud see „Kalevipoja“ tõlge, mida alustati juba 1911. a. paigu, kuid mille väljaandmise lõpuleviimist takistasid nii paljud isegi üleilmse ulatusega sündmused ja asjaolud.

Enne kui asuda käesoleva tõlke vaatlemisele, heidame pilgu „Kalevipoja“ küsimusse Ungaris enne selle tõlke ilmumist.

Kahjuks ei ole võimalik esitada kindlaid andmeid, millal „Kalevipojast“ Ungaris esmakordselt juttu tehti. Tõenäoliselt võis see sündida alles läinud sajandi teisel või kolmandal veerandil. Soome „Kalevala“ ilmus teatavasti a. 1835, saades varsti õige laialdase rahvusvahelise tunnustuse. See tekitas huvi ka Kalevipoja vastu, kuid andmete läbitöötamuse ja vähesuse tõttu piirdus see huvi esialgu igatahes kitsama rahvateadusest huvitatute ringiga.

A. 1839 tuli ungari keeleteadlane Anton Reguli Soome ning pärast Eestisse, kus ta oma eesti keele oskust seevõrra täiendas, et ta seda võrdlemisi hästi olevat kõnelnud. „Kalevala“ oli sel ajal juba ilmunud, ja sellepärast on absoluutselt võimatu, et Reguli „Kalevalast“ midagi poleks kuulnud. Eestis olles võis ta ka Kalevipoja kohta ühte-teist kuulda, sest sel ajal ilmus juba mõningaid kinjuti Kalevipoja kohta „Inlandis“ ja mujal. Kas ja mida ta Kalevipojast kuulis ja kas ta sellest midagi kirjutas, on minule teadmata.

Järgmisena külastas Eestit a. 1869 suur ungari keele- ja rahvateadlane Paul Hunfalvy. Kuna „Kalevipoeg“ ilmus a. 1857—1861, siis ei võinud ta Hunfalvyl kahe silma vahele jääda, ja sellest tunnistabki ta reisikirjeldus „Utazas a Balt tenger videkein“, Pestis 1871, mõni aasta hiljemini ka saksakeelses tõlkes, mille teises köites on tervelt 5 lehekülge pühendatud „Kalevipojale“, peaaesjalikult Kreutzwaldi enese ja Blumbergi seletustele „Kalevipoja“ tekkimise ja Kalevipoja nimega ühenduses olevate maakohtade üle. Iga-sugusest kriitikast keeldub Hunfalvy teadlikult, küllaldaste võrdlus-andmete puudusel teistelt hõimurahvastelt.

Tõsisem huvi „Kalevipoja“ vastu tekkis Budapesti ülikoolis prof. J. Budenzi, pärastpoole prof. J. Szinnyei keele- ja rahvateadlaste koolis. Juba 1870. a. ilmus ühes Ungari autoriteetlikumas kirjanduslikus ajakirjas „Kisfalugyi seltsi aastalehed“ (Kisfalugyi társaság cslapjai. Ujfoivam) ungari kirjandusloolase Aron Szilagy kirjutis „Meie hõimlaste eepika“ (rokonaink epikaja), milles käsitletakse „Kalevipoja“ sündmustikku, võimalikult Ungaris esmakordselt. Soome-ugri keeleteaduse isa prof. J. Budenzi 25-aastase teadusliku tegevuse juubeliks andsid ta õpilased Budapestis 1884. a. erilise „Budenz-albumi“ välja. Selles leidub muu seas juubilarile enesele pühendatud kirjutise järel esimesel kohal „Kalevipoja“ pühendusstroofide ungarikeelne tõlge pärastise professori Zsigmond Simonyi poolt, millele järgneb „Kalevipoja“ esimese laulu tõlge kuulsa „Kalevala“ tõlkija Vikár Béla poolt. Mõlemad tõlked on kunstipärased ja vastavad algupärandi värsimõodule. Vikári tõlge on varustatud isegi lühikese sissejuhatusega joonealuse märkusena, samuti mitme sisulise märkusega.

Nagu teada, oli Vikár Béla kavatsus kogu „Kalevipoeg“ ungari keelde tõlkida, kuid seda takistas ta elukutsetöö ja „Kalevala“ tõlkimine, mis õige palju energiat ja aega nõudis. Seepärast jättis ta „Kalevipoja“ tõlkimise oma õpilase ja pärastise kaastöölise dr. Báni hooleks, kes asus sellele ülesandele lähemale nähtavasti „Kalevipoja“ 50 a. juubeli puhul 1911. a., mil dr. Bán eespoolnimetatud juubeli puhul esmakordselt Eestit külastas, juubeliaktusel

katke omast „Kalevipoja“ ungarikeelsest tõlkest esitades. Umbes samalt ajalt on pärit ka esimesed dr. Bání kirjutised ja tõlkeproovid „Kalevipoja“ kohta, mida ta on Ungaris avaldanud nii mitmel puhul, muu seas ka ungari üldise kirjandusloo neljandas osas, mis käsitleb soome-ugri ja slaavi rahvaste kirjandusi (viimases ühes Vikári tõlke näidetega). Täieliku tõlke enese valmistamine nõudis aga rohkem aega ja hiljemini takistasid juba valmis käsikirja trükkandmist niivõrd olulised sündmused kui ka eriti Ungaris kauemat aega valitsenud rahaline kitsikus. Alles käesoleva aasta alul nägi tõlge trükituna päevavalgust.

Eessõnas märgib autor kõige pealt, et selle soome-ugri rahva-hõimu luulegeeniusest tunnistava teose ilmumine on võimaldunud Budapestis asuva La Fontaine'i nimelise kirjandusseltsi ohvrimeelsuse ja mõne tulihoolelise eesti hõimlase toetuse tõttu, esikohal Eesti riigivanem Jaan Tõnisson, kes teose väljaandmiseks 500 Eesti krooni toetust määras, siis ministri proua Ella Masing, kes 1927. a. sügisel Budapestis hästiõnnestunud laulukontserdi puhul „Kalevipoja“ trükkimiseks 30 dollarit annetas, ja 1927. a. suvel dr. J. Masing'i juhatusel Ungarit külastanud eesti ekskursioon, kes 40 dollarit samaks otstarbeks annetas. Kõiki neid tänab tõlkija ka ungari kirjanduse nimel, samuti ungari rahvaluule tõlkemeistrit Béla Vikári, kes oma heatahtlikkude märkustega tõlke tasapinda tõstnud ja tööks vaimustanud. Autor usub, et see raamat jääb üheks sambaks aastasadu püsivas ungari-eesti vaimliste suhete ehitises, millise hinnanguga ühineb loomulikult kogu hõimusõbraline Eesti.

Sissejuhatuses märgib tõlkija: eesti rahvaluule käsitlemine olevat Ungaris senini tagaplaanil püsinud soome, lapi ja vogulio-stjaki rahvaluulega võrreldes, tõlkija arvates vahest Soome ja Eesti läheda suguluse tõttu, mille tagajärjel huvi suurema venna vastu ülevõimule tõusis. „Kalevala“ olevat ungari keeles juba kaheks tõlkes, „Kalevipojast“ on aga ainult osad senini ungari keeles ilmunud, esimene laul Béla Vikári'ilt, muid katkeid tõlkijalt eneselt. Nimetamata on jäänud „Kalevipoja“ algusvärsside tõlge prof. Zsigmond Simonyilt.

Edasi käsitleb tõlkija „Kalevipoja“ tekkimise ajalugu, alates üle-euroopalisest huvist rahvaluule vastu 18. sajandi lõpul, mainides A. F. Wolff'i Honierose kommentaare, Herder'i rahvaluule-kogusid, Hupel'i, Schlegel'i, Rosenplänter'i, Knüpffer-Fählmann'i, Schultz-Bertram'i, Schüdtöffel'i ja Kreutzwald'i tegevust eesti rahvaluule alal üldiselt, eriti aga „Kalevipoja“ ainetes käsitlemisel. Ka käsitleb dr. Bán „Kalevipoja“ üldist hindamist, arvesse võttes siiski ainult vanemaid autoreid, nimetamata näiteks Gustav Suits'u, J. Semper'it ja teisi nooremaid uurijaid. „Kalevipoja“ keelest ja värsmõödust kõneldes ülistab tõlkija Kreutzwaldi „ehtsat“ rahvakeel-sust, sellega vastuollu sattudes nüüdisaegsete eestipoolsete hindamistega.

„Kalevipoega“ „Kalevalaga“ võrreldes leiab autor, et eelmise tegevuse-ühtlus on suurem. Ta jagab rahvaeeposed üldse kolme liiki: orgaanilised, agglutineerivad ja mosaiigilised. Orgaaniliseks, täisühtlaseks eeposeks võivat lugeda kreeka kangelaslugusid, agglutineerivaks, lõdvemakompositsiooniliseks, kuid siiski ühtlaseks kunstiteoseks võivat pidada „Kalevipoega“, kelle valdavaks keskkujuks on Kalevipoja isik, kuna aga „Kalevala“ kuuluvat mosaiigiliste liite-eposte hulka oma kolme peakangelasega ja nende ümber koondunud lugudega.

Edasi märgib tõlkija suurt sisulist kokkulangust „Kalevipoja“ ja „Kalevala“ vahel ja tsiteerib prof. Kaarle Krohni varasema seletuse suure osa „Kalevala“ laulude eesti algupärast.

Lõppeks tähendab tõlkija, ta olevat ära jätnud 318-realise sisesejulhatuse, sest et see ei olevat mingisuguses ühenduses eepose tegevusega ja ta sisu polevat muud kui üksikute laulude algusmotiivide kordamine. Ka on ta välja jätnud kaks väiksemat episoodi, kokku 326 rida, nende jämeda tooni pärast, mis ei vasta teose üldtoonile, olles pealegi väga nõrgas ühenduses teose sisuga. Nii on kogu tõlke pikkus 18 356 rida.

Tõlge ise on sooritatud dr. Bánile kui luuletajale omase meisterlikkusega, väljendusriikas, rahvapärane, vastavalt ainele. Värsimõöt on võetud sama, mis eesti keeleski, milline olevat tuntud Ungariski. Ka on tõlkija katsunud eesti alliteratsiooni ja mõtterütmi paralleelsmi ungari keeles väljendada, kuigi sageli ungari keeles esinevad mitme umbhäälikuga algavad sõnad eelmist võrdlemisi raskendavad; selle korvamiseks on tõlkija tarvitusele võtnud eesti algtekstiga võrreldes täielikumad lõppriimid, mis olevat tõlkija arvates tähtis eeldus tõlke nautimiseks ungari lugejate seisukohalt.

Tõlkele järgneb kaksteist lehekülge seletusi, suuremalt osalt saksakeelsele Löwe tõlkele juurde lisatud Villem Reiman'i kommentaaride alusel, osalt tõlkija omi, osalt muude allikate, isegi uuemate rahvusvaheliste rahvaluule-uurimuste põhjal. Vaieldav neist igitahes on Taara tuletus slaavi sõnast „staarõj“ (lk. 324), kuna ometi skandinaavia Thorr või jälle voguli Taarem tähendavad otsekohesid jumalusi.

Raamatus, eriti seletustes, esinevad mõnedki eksitavad vormija trüki vead nimedes, samuti mõned vähema tähtsusega ebatäpsused. Nimetame neist tähtsamad, sest et „Eesti Kirjanduses“ ilmuv arvustis tohiks siiski pretendeerida üksikasjalikumale täpsusele. Nii on lk. 12 ära vahetatud „Kalevipoja“ tõlkija pastor Reinthal pastor Reimaniga, teatavasti hoopis hilisema „Kalevipoja“ uurijaga. Lk. 324 on ebatäpsalt tsiteeritud leedu-läbi kalas — kalva, s. o. kalnas — kalna „mägi“. Lk. 325 esineb Jäärvemaa pro Järvamaa. Lk. 328: Rõugutaja pro Rõugutaja, samuti ka tõlketekstis lk. 47. Lk. 330: Peips järv oio Peipsijärv. Lk. 322: vägi-palka vedama pro vägi-pulka. Lk. 333: Kaju pro Kaiu, samuti lk. 335; pealegi pole Kaiu järv endises Eestimaa kubermangus, vaid Liivimaal. Lk. 336 öeldakse Endla järv olevat 66 versta Tallinnast eemal, olevat oma ümbruse ilu poolest kuulus. Loomulikult võib siin jutt ainult Tartust olla, ja Endla järve ümbruse looduse ilust on eestlased ise väga vähe kuulnud. Need on aga ka kõik vähegi tõsisemad eksimused, mis mulle silma puutunud.

Huvi tohiks pakkuda seegi, et dr. Bán tsiteerib märkustes võrdluseks terve hulga rahvusvahelisi autoriteete rahvaluule alalt, peale eelnimetatute veel L. v. Schröder'it, Castrén'i, Sziinyei't, Munkacsy't, Hanusch'it, Setälä't, Karttust, Uno Holmberg'i, Wiedemann'i, Thomsen'it, Dähnhardt'i, Eisen'it, Reiman'i, R. Th. Kristjansen'it, M. Varost, G. Roheim'i, O. Kallas't, Anton Herrmann'i, Hurt'a, Voltaire'i, Schott'i, viimase järele võrdluseks isegi Vergiliust ja Dante't.

Ainelist vanavara käsitlevates seletustes juhib tõlkija mitmet puhul tutvuma eesti ainelise vanavara kogudega Ungari rahvateaduslikus muuseumis, mis ta ise oma reisudelt kaasa toonud.

See tõlge on igitahes õige tähtis lisand rahvusvahelisele „Ka-

levipoja“ kirjandusele, olles selle kolmandaks täielikuks värsimööduliseks tõlkeks (esimesed kaks saksa keeles), kuna värsimöödulisi tõlkekatteid ja proosatõlkeid ning katkeid on veel avaldatud vene, prantsuse, inglise, soome, vist ka itaalia ja võib-olla mõnes muuski keeles, kuna valmimas on läti keelne ja prantsuskeelne tõlge. Nii kuulub praegugi veel „Kalevipojale“ eesti kirjandusteoste tõlgete rekord, mida tõstab tunduvalt äsjailmunud ungarikeelne tõlge.

Villem Ernits.

Jaroslav Hašek: **Sveik koerakaupmehena** ja teised seiklus-humoreskid. Tšehhi keelest tõlkinud Bernhard Linde. Kirjastus O.-Ü. „Varak“, Tallinnas. 94 lk. Hind 1 kr.

Gottfried Keller: **Küla Romeo ja Julia**. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartus, 1928. 130 lk. Hind 50 senti.

P. M é r i m é e: **Tamango**. Prantsuse keelest tõlkinud V. Vallaste. K.-Ü. „Loodus“, Tartus, 1929. 61 lk. Hind 25 senti.

Et ilmasõja ajal igasuguste asjadega äri aeti, polnud humoriga raske asutada künoloogia-instituuti. Terve Hašek'i toodang on võrreldav „künoloogia-instituudiga“, kus väbritsetakse koeri, segades sugupuid. Tema kasvandikud on ta tegelased, mõned rahulolijad, blaseerunud olesed, teised tiirad ja vihased, kolmandad terased ja lõbusad jne. Kui Jaroslav Hašek võltsib sugupuid (heas mõttes!), siis kõige rohkem ses väikses kõnealus raamatukeses. Ta liidab inimestele juurde huumori ja satiiri kõditavaid sümptomeid. See sulab ühte nende iseloomu haabitusega ning hinge olemusega, ja nii näeme neid otsekui kõveras peeglis.

Seal on satiir lugupeetud kodanikust Havlik'ust, kes igal juhul püüab olla mõistlik, nii et see püüd muutub maaniaks, ja ta lõpetab oma elu sellepärast, et astus kogemata koera väljabeitmesse. Ehk tore lugu Franz Josefi piltidest, mida aja muutudes keegi ei taha osta, kuid mille pärast omanik võimu esindajate poolt hiljemini siiski 13 kuuks vangimõistetakse. Ehk jumalikud satiirid kriminaalpolitsei tõlplusest ja totrust: „Otsitakse mõrtsukat“ ja „Sapalpolitseinik Patočka seiklused“.

Hašeki sotsiaalne sisetunne on hell ning tundlik; sellepärast puudutab ta sageli ühiskondlikke nähtusi, paljastab ja naerab, osutab kõverale peeglele. Sellepärast on see väärtuslik naer, mis aitab puhkida rämpsus, kuigi ta asemele ei too uut ega heledat.

Ja Hašeki tsünism, see ei peaks tundumagi nii brutaalsena, sest ei ole kuskil rõvetsemist rõveduste pärast. Meie oma värskemad prosaistid on näidanud oma teostes palju frivoolemaid stseene. Bernhard Linde „Sissejuhatuseks“ on raamatu alguses sobiv ja toob Hašek'i kui senini meil vähetuntud kirjaniku pisut ligemale. Teoreetilisi vestlusi neil puhkudel ei saa eitada.

Hašeki tõlkijana on B. Lindel meie kirjanduses kahtlemata erakorralised teened. Arvesse peab võtma nimelt seda, et ta on meil üks vähestest kirjanikkudest, kes on tõsisemalt püüdnud süveneda slaavi rahvaste kirjandustesse.

Keller'i „Küla Romeo ja Julia“ on vana ainet käsitlev teos, kuid tundub õige värskena. Autor suhtub ainesse kainelt ja mõõdukalt. Kus teine oleks võinud sattuda sentimentaalsusse, seal jääb ta tugeva ja tüseda vormi juurde. Ta ei satu sõnamärratsusse, affektide esilemanamisse. Üsna kainelt ja rahulikult

liigub ta oma teed, aeg-ajalt vallutades lugeja, et lõpuks täielikult valitseda ta üle.

Ja kui tagasihoidlik ning peen, on ta käitumises oma tegelas-tega! Ei midagi labast, ei midagi, mis võiks olla rõve või ligane.

Kõnealune lugu tuletab pisut meelde ka meie Tammsaare „Tõde ja õigust“. Nimelt see kahe talumehe, Manz'i ja Mardi vägipulgavedamine omanikuta maalapi pärast, mis asub nende talumaade vahel, tuletab meelde Vargamäe ja Oru Pearu maadlusi ristikivide ja põllupeenarde pärast. Kuid Manzisse ja Mardisse mõjub tülitsemine hukutavalt. Nad kaotavad selle tõttu aja jook-sul oma talud ja varandused: Manzist saab romarite kaaslane ja Mardist hullumaja kasvandik. Nende lapsed aga — Vrenike ja Sali — on lapsepõlvest teineteise armunud, ja kuigi isad on verivaenlased, ei hooli nad midagi sellest, vaid kohtuvad salaja. Kui neil pole enam maist varandust ja nende abielu takistajaks on vaid luitunud seltskonna-moraal, siis lahkuvad nad üheks päevaks tuntud inimeste hulgast ja pühendavad end ainult armastusele. Ohtu saabudes, mil tuleb lahkuda, saab taas elavaks vana piibli tõde: armastus on tugevam kui surm. Nad pühitsevad pulmi ja uputavad endid siis jõkke.

Midagi nimbuslikku heljub ja õõtsub viimasel armastuse päeval nende kahe noore vahel. See on tõelik, püha loor, millesse autor mässinud suure, igavese armastuse.

Lihtne ja väga sirgejooneline on jutustise kompositsioon. Kaut-nilt hargneb meie ees loo kangas ja autor koorib lahti inimeste südameid kiht-kihilt. Tuumani sihhib nuga otse, lõppsihini järje-kindlalt. See on setge ja kaunis.

Kelleri stiil on lihtne, kuid mitte küllalt konkreetne. Sakslase kui intellektuaalsus imbub ka siin pikkadesse lausetesse, ent seda leevendab, toob ligemale tundmuste hõõguv ja kuumav mahl. Ent tunnuseks jääb ikkagi intellektuaalsus.

Kuuekümnelt leheküljel on antud valik prantsuse akadeemiku Prosper Mérimée (1803—1870) novellidest. Tema „Carmen“ on juba tõlgitud eesti keelde: läinud aastal ilmus ta perekonnalehes „Kodu“.

Tema „T a m a n g o“ on lugu vinskest ning sitkest mustast orjakauplejast. Kaunis nähere ning tiheda massina voolab jutustis ja suundub usutavalt eesmärgi. Paiguti võiks teda vahetada mõne Jack Londoni eksootilise novelliga. Ent viimase jutustusviis on voolavam ja vaimus, teose varjatumas üdis on tal enam tugevat vitaalsust ja voogavat, käärivat elurõõmu. Prosper Mérimée on enam vaevatud, sägeli liigutab end painaja ta teoste kohal, dekadentlik värin väristab maha elumahlu.

Kuid hispaaniaalikku kirge on ta novellides. Kummalisi valu-sid, ahastusi, hingehädasid eksootilises maastikus — seda maalib Mérimée meisterlikus stiilis.

Kolm raamatut — kõik nii erinevad laadilt, stiililt, sisult, ideelt. Erinevad rahvaste temperamendid: tšehhi, saksa, prantsuse. Mis võiks olla nende raamatute vahel ühist? Ei midagi vist peale vaimu, mis muudab kirjaniku sõna elavaks. Ja see on kõige tähtsam.

Ilmar Reiman.

M. Mõtslane: Hilda Kõrevares, romaan. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1928. Hind 4 kr.

Et M. Mõtslane pole kirjanik-kunstnik — ega vist pretendeerigi seda olla —, siis ei saa tema teoste puhul kõnesse tulla stiililine külg. M. Mõtslase eesmärgiks on mitmesuguseid õpetusi ja tulusaid juhatusi anda; millegi pärast teeb ta seda romaanide kujul, kuigi ta seda sama hästi võiks teha ajalehe juhtkirjas või õpetlikus traktaadis.

Kui M. Mõtslane seenu on kirjutanud peaaesjalikult põllupidamist ja üldse maa-elu puudutavaist asjust, sündub ta „Hilda Kõrevaresega“ maalt linna ja käsitleb alasid, mis lubavad eeldada temas huvi kasvatuslikkude küsimuste vastu.

„Hilda Kõrevarese“ ülesanne on kahekordne: hukka mõista linna „paremlaste“ — eriti vastava naisilma — labast ja maotut tagarääkimis-iha ning hoiatada noori neidusid samases seltskonnakihti kuuluvate rõvedate isudega vanahärrade eest.

N. n. „peenemasse“ ja paremasse seltskonda kuuluvate daamide kahepaikset kõlblust ja veidralt upsakat suhtumist kaasinimestesse demonstreerib M. Mõtslane Hilda Kõrevarese hea kuuluse kulul, lastes Hilda Kõrevarest pärast keskkooli lõpetamist puuduse sunnil teenima minna restorani einelauda. Sellise teenistuse leiavad Hilda peenemasse seltskonda kuuluvad sugulased ja nendega koos kõik teised paremlaste daamid olevat noorele neile äärmiselt kompromiteeriva, kuigi Hilda isiklikult ennast kuidagi ei kompromiteeri, vaid õige pea ametist lahkub, nähes, et korralikul neil on raske restorani küllastajatega läbi saada. Seltskonna silmis ei paranda Hilda Kõrevarest tõsiasi, et ta restoranis teenimisest paari nädala pärast kõlblail põhjusil loobus; talle tehakse sobivamate teenistusekohtade saamine võimatuks, nii et ta äärmise ainelise kitsikuse sunnil peab ametisse astuma suur-ärimees Eriksoni kontoris, kuigi teab, et sel härral on kombeks lubamatuid suhteid sõlmida kõigi oma kontori naisametnikkudega.

Siin võimaldubki autoril üksikasjaliselt kirjeldada vilumatut naisametnikku varitsevaid hädadohte, millest Hilda välja tuleb küll puhtana, kuid oma kangekaelselt kõblja käitumise tasuka kaotab koha. Seltskonna eelarvamuste ja valmisoleku tõttu, igast ligimesest uskuda kõige halvemat, on Hilda seisukord Eriksoni teenistusest lahkudes endisest veelgi raskem, teenistuse leidmine kodulinna muutub tal täitsa võimatuks. Hilda läheb teenistust otsima pealinnast ja leiabki koha ühes sealses luksuskohvikus. Sinna ta jääkski, kui mitte autor ettenägelikult poleks juba sündmustiku alul lasknud teda tutvuda idealistlikkude kalduvustega, kirjandusliku kujuna õige igava dotsent Kalmetoga. Sellele dotsendile, kellega on Hilda omal ajal teinud mõne ilusa jalutuskäigu, jääb Hildast nii meeldiv mälestus, et ta tema üles otsib, kodulinna tagasi toob ja naiseks võtab. Tulemuseks on idülliline õnnelik abielu ja rikaste sugulaste ning muu „seltskonna“ leppimine Hildaga kui „tulevase professori prouaga“.

Jutustust võiks soovitada õpetlikuks lugemiseks noortele neidudele, kui seda ei illustreeriks mõningad labased ja kahemõttelised anekdoodid. Muide on autor oma ülesandega üsna korralikult toime saanud, kompositsiooniliselt on teos sile, üksikud stseenid isegi õige head, tegelased enamasti rahuldavalt iseloomustatud. Kuid ro-

maani nimetus on sellisele teosele siiski liiga kaalukas; võidaksid nii autor kui teos, kui oleks lepitud tagasihoidlikuma ja sobivama nimetusega: jutustus.

M. Sillaots.

Richard Roht: **Nauding**. Romaan. Noor-Eesti kirjastus, Tartus. 316 lk. Hind 3 kr. 50 s.

Richard Rohul on harjumus hariliku kombe vastu igal aastal jõulude asemel kevadepühiks turule saata uus romaan. Tänavusiks pühiks serveeris ta meile oma „Naudingu“, romaani elupahede paljastusest.

Oma kirjandus-pedagoogilise retke alustas ta juba läinud aastal romaania „See, millest avalikult ei räägita“, kus ta peamiselt paljastas ja hukka mõistis meie erakondade omakasulist ja erapoolikut poliitika-elu ning keskkooli kasvatust. Romaani lahke vastuvõtte, küll mitte arvustuse, vaid laiemal lugejaskonna poolt, on virgutanud Rohtu astuma edasi samal kirjandus-pedagoogilisel rajal. Kui romaanis „See, millest avalikult ei räägita“ oli keskpunktiks ülaelu elav keskkooli õpilane Elfi, siis astutakse romaanis „Nauding“ samm edasi ja käsitellakse seal äsja keskkooli lõpetanud maatütarlapse Alli eluseiklusi pealinnas.

Alli on heasüdaniliku kehva taluniku tütar, kes kehvades oludes lõpetanud keskkooli kuskil provintsis. Seega on ta tehtud väärituks ja liiga „peeneks“ maaelu ning talutöö jaoks, on ta hinge istutatud igatsust kaunima ning ilusama järele, kuid selle taotlemiseks pole antud abinõusid. Talle ei anna rahu kuskilt närusest saksa ajakirjast nähtud peente daamide pildid, kes sama peente hääradega kas autos, kohvikus või võõrastemajas istuvad.

Säärane peen elu ja elunauding on ka Alli unistus. Sellest mõtleb ta ööl ja päeval. Selles peenes elunaudingu-janus lükkab ta kehva üllõpilase Oskar Otsa kosjad tagasi ning põgeneb sendita salaja öösi majast, otsima oma unistust ja õnne. „Ära otsi mind, ma ei tule ikkagi enne tagasi, kui mu saatust otsustatud“ (lk. 57), kirjutab ta isale lahkumiskirjas.

Linnas elab ta „suuri“ seiklusi. Juba vagunis langeb ta aferist Peepsoni võrku, kes mängib miljonäri ja suurt laevaseltsi direktorit. Allil arvab leidnud olevat oma õnne. Peepson kasutab teda oma loomulikkude ihade rahuldamiseks, heidab ta enesest ja jätab siis võõrastemajja maksmata arve eest panti. Sama arve eest satub ta vastiku kelneri armukeseks, kes teda omakorda viimase võimaluseni kõigekülgsest kasutab. Peale seda on ta inglase armuke, baari daam, kahtlase maiguga koduõpetaja rikka Hans Kaaveri juures, kes teda samuti naise asemel tahab kasutada. Kõigist nendest hädadest, viletsustest ja seiklustest läbi põlenud ja Rohu poolt targaks tehtud, pöördub ta romaani lõpus oma isakoju tagasi.

Seega on Rohu poolt valitud aine väga aktuaalne ja tänuväärne. Kas pole meie esialgne vale keskkooli hariduse politika, mis inertsi mõjul jooksis endise Vene suurriigi hariduspoliitika rööbastes, produtseerinud kuni viimase ajani säherdusi keskkoolist ellu astuvaid eluvõõraid, ainult naudinguhimulisi noori, kes pärast kooli kõik ilmalu ja naudingujanu kriisi oma võimaluste piirides läbi põdenud, samuti kui Alli, kes oma seiklustele vastavalt elab kord Lii, kord Lya nimelisena, kuni lõpuks pärast kannatusi saab tõeliseks Alliks? Kas pole meil paljudki keskkooli-haridusega preilid, kes peenema elu jaoks ette valmistatud, lihtsad ettekandjad kohvikus, müüjannad mõnes räpases poes või halvemal juhul ainult

nõudepesijad kuskil sööginajas, samuti kui on seda Alligi? See on kurb elutraagika, mille all kannatavad paljud meie noored vil-daka hariduspoliitika pärast. Need ja muudki meie avaliku elu pigistused on Richard Roht võtnud „Naudingus“ ilukirjanduslikku arvestustulle.

Peategelase Alli seiklusrikas elu võimaldab Rohul pääsu nii mõnegi meie avaliku elu paise juurde, mis puudutamisel halvasti lehkavad. Need on meie salamülkad ja urkad, mis on tekkinud avalikkude lõbumajade asemele ja kus õitseb sama elava kaubaga kauplemine, mis varemini avalikult, ainult palju jälgimal ja rope-mal kujul. Neisse mülgastesse satuvad nii mõnedki kaunihinge-lised keskkooli lõpetanud unistajad neid oma naudinguihas ja hukkuvad. Neid haisvaid elumülkaid tuulutab Roht oma romaanis ohtrasti, ega jäta kuskil langetamata oma hukkamõistvat otsust.

„Kuid kes on loonud need võltsumistused ja valeideaalid, mille järele jooksevad lapsed kodunt, et saada kelnerite armukesiks või kõige paremal juhul kino uksehoidjaks tingimusega, et ühtlasi täi-daksid kino äriosaniku „erilisi soove“?“ küsib Roht ja vastab ise sellele järgmiselt: „See on eesti intelligents, kes on kümne aasta jooksul käinud otse uskumata langusteed, kes oma elu sihiks on võtnud rikka suurkodanlase maitmise-iha ja ära salanud vaimlised huvid ning kõrgused“ (lk. 197). — See on Rohu poolt hukka-mõistev otsus meie intelligentsi kohta, kelle elu eesmärk tema arvates on „Nauding... nauding... nauding“ — iga hinna eest. Ilusad rõivad, kallid „sissesended“, hea söök, rikkalik jook, palju tantsu, lõbu ning võimalikult palju „armastust“. „Praktiilist“, „uue aja“ armastust — nauding — nauding — nauding... (lk. 198).

Selle nautimiselu ideaali vääritust on asunud Roht paljastama oma uusimas romaanis. 316-leheküljelises romaanis teeb ta selle väära eluideaali taotlemise mõttetuse kõigile kirjanduslikult selgeks. Kodust salaja lahkunud unistaja nautimishimuline Alli läheb romaani lõpus veendunud maainimesena tagasi oma isakoju, hakkab seal talu pidama. Roht on seega oma pedagoogilise eesmärgi taotanud, ja meie oleksime kõigiti rahuldatud, kui tema teos ei pretendeeriks ilu-kirjandusliku teose nimele ega kannaks pealegi nime romaan, vaid jääks samaks õpetlikuks jutuks, nagu neid meil on kirjutatud enne Rohtu õige palju ja võib-olla kirjutatakse veel hiljemini. Kuid seep see viga ongi, et me peame tema juurde asuma mitte üksnes õpetlik-pedagoogilise, vaid ka ilukirjandusliku mõõdupuuga.

Tähendame juba alguses, et „Nauding“ ei palmi lehte Rohu kirjanduslikku loorberipärja.

Nagu eelmisest juba selgunud, peaks olema käesoleva teose pea-tegelase Alli hingeeluline arendamine ilukirjandusliku teose raskus-punktiiks. Roht on asetanud endale siin aga üle jõe käiiva ülesande. Pole kerge 18-aastast keskkooli lõpetanud elujanust tiitarlast psühho-loogiliselt usutavana ja tõepärasena juhtida läbi niisuguste eluras-kuste ja seikluste, kui teeb seda Roht „Naudingus“. See nõuab eriti suurt psühholoogia tundmist ja loogiliselt õiget küpsuse-aa psü-hoologia arendamist. Psühholoogia pole aga Rohu teostes olnud kunagi tugevaks küljeks, eriti järjekindlalt arenev psühholoogia. Ei tule siis ka imestada, kui asi siin on lõppenud fiaskoga ja elulisedt usutava Alli asemel liigub meie silme ees paberist nukk, keda Roht tõmbab ja juhib sinna, kuhu vajalik, oma seltskonda piitsutavate mõtete väljendamiseks.

Juba see on raskelt usutav, et säärasest kehvusest võrsunud tütarlaps, kui Alli, lõpetab nii noorelt keskkooli. See on maalapse kohta haruldus, pealegi kui Allil on nii suur elujanu ning iha ja ta on koolipoistega juba „armastanud“, muidugi ka praktiliselt. Samuti paneb meid imestama see suur usaldus ja tõrkumatu andumine esimesele võrgutajale, kelle valelikkus igast sõnast ja lausest läbi paistab. Ta ei eralda kabareenäitlejat direktorist, tal ei tule ühtegi kahtlustust meelde, mis haritud inimesest säärasel juhul ometi väga loomulik ja oodatav. On ju ta ometi keskkooli-haridusega ja seda laadi sissevedamisest varemalt kuulnud ning lugenud, —kust võisid muidu tema maalapse kohta haruldaselt suured naudingu-unistused ja -igatsused pärit olla. Kogu lugu Peepsoniga (ehk Romulus Vollmeyer'iga) on raskesti usutav. Järgneb imelik minek vastiku kelneri kätte arve tasuks. Seda võiks kuidagi uskuda, kui kelner poleks kujutatud nii vastik ega Alli sellele nii orjalikult alistuv mitte just väga lühikest aega.

Samuti kadunud on Alli seest hing hilisemais seiklusis. Meeleheitlikes olukorras ei vilksata tal kordagi peast läbi enesetapmis-mõtteid, kuna suur osa temataolisi naudinguootsijaid lõpetab elu enesetapmisega. Sellest tuleb järeldada, et Alli on tugev ja ise-seisev iseloom, kes elus nii kergesti alla ei jää. Ometi on see oletus vastuolus Alli ülespidamisega Peepsoni ja teistes seiklustes. Lõpus, Kaaveri teenistusse astumisel, teeb Roht ta juba liiga targaks ja elukogenuks. Roht teeb ta seal selleks inimlikuks inimeseks, kelleks naised harva saavad. Kui ta on oma igatsetud naudingu lävel, kui miljonär Kaaver pakub talle oma abikaasa nime ja seega ka suure vara ning nautimisvõimalused, tõukab ta selle tagasi endas ärganud inimsuse sunnil. Tema asemel teeks seda vahest 1 protsent. Kuid autoril on seda vaja oma lõpuidee väljenduseks, ja siis peab see ka sündima, olgu see psühholoogiliselt usutav või mitte.

„Jah, nüüd ma mõistan, mis tähendab see hirmus sõna — miljöö. Kui miljöö on teinud inimese, siis hoiab ta teda ka kinni kui vesi kala. Miljöö kirjutab ette kõik vaated ja kombed. Kui kala veega kaasa ei uju, satub ta kuivale.“ „Ränk mõiste“ (lk. 305), tunnistab Roht Kaaveri suu läbi romaani lõpus, kuid imelikul kombel pole see „ränk mõiste“ maksev romaani peategelase Alli kohta.

Kokku võttes võime öelda, et Roht on asetanud „Naudingus“ endale üle jõu käiva psühholoogilise probleemi ja ta romaani peategelane Alli jääb veretuks paberkujuks, kes teotseb autori ideedele vastavalt inimliku psühholoogiata.

Pea samased on ka kõik kõrvalkujud, kes satuvad Alli seiklustele; nad on oma klassi esindavad üldised formelid; näiteks linlane Karl, Alli isatalu sulane, kes nõuab ainult süüa ja palka, teeb tööd tunniaegade järele ning võrgutab öösiti tüdrukuid; süütu Hilda, kelle Karl linna meelitab, seal kuhugi urkasse annab ja siis ise tema „teenistusest“ elab; suurustaja Peepson, kelner Uuksmann, inglane William Green j. t. Silmatorkavalt hästi pole neist kujudest ükski joonistatud, kuid romaanis täidavad nad autori poolt pealepandud kohustused. Samuti ilmetud on ka suur-tööstur Kaaver ja tema rikutud 8-aastane tütar Virve. Autoril on neid vaja selle kihhi kõlvatuste paljastusteks. Väikest 8-aastast Virvet on vaja selleks, et näidata, missugust järeltulevat sugu muretsevat säärased nauturid. Raske on kujutella last rikutumana, kui on

seda Hans Kaaveri 8-aastane tütar Virve. Talle on juba selged kõik vanemate elupahed ja suus nende rõvedused. Säherdune laps esineb küll esmakordselt eesti kirjanduses.

Ka erilisi stiililisi ega kompositsioonilisi vourusi ei leia käesolevast romaanist. Stiil on sama lohisev, pikaldane ja vanamoeline, mis enamikus Rohu teostes, kuid seejuures kergelt loetav ning mõistetav laimatele hulkadele. Rohkesti sisaldab romaan otse-seid Rohu targutusi ja ühiskonna, isikute ning olukorra arvustusi, mis ilukirjanduslikus töös lubamatu, kuid õpetlikus pedagoogilises teoses täidavad nad oma ülesande. Seesuguste liigsete seletuste ja targutuste näiteks olgu 16. ja 17. peatükk.

Kompositsioon on selgem ja sirgejoonelisem kui mõneski varem Rohu teoses; igatahes puudub siin see laialivalgumine, mis omane romaanile „See, millest avalikult ei räägita“. Tegevus on siin koondatud peategelase Alli ümber kogu romaani ulatuses.

Lõpuks olgu tähendatud, et raamatule tundub ebasobiv ka nimetus romaan; ta ei annaks nagu mõõtu välja ka selles ulatuses, mis meil romaani mõisteks on välja kujunenud. Rõht on valinud oma teosteile juba mõne aja eest erilisel viikese ja suure- ning hõredatrüklilise formaadi, mis annab raamatule kunstlikku paksum. Korralikus suuruses ja trükis saaksime „Naudingust“ 150-leheküljelise novelli. Kui ta nimetab oma „Minevikku“ ja teisi sama vähenõudlikke teoseid nii ulatuselt kui ka sisult romaanideks, siis võib ta teha seda ka „Naudinguga“.

Kokku võttes tuleb „Naudingut“ lugeda kirjanduslikult täiesti ebaõnnestunuks, kuid seega pole öeldud, et ta ei leiaks lugejaid. Usun, oma aktuaalse sisu ja kergeltmõistetava vormiga leiab ta enesele laia lugejaskonna, ja seal võib-olla täidab ta ka selle otstarbe, mis autor esijoones talle asetanud.

P. Hamburg.

August Mälk: Hukkimine. Romaan. Noor-Eesti kirjastus Tartus 1928. a. 527 lk. Hind 5 Kr.

See — arvu järele kolmas romaan Mälgilt oleks isialt kõige parem ta senistest saavutistest, kui Mälgil ainult aega ja püsivust oleks jätkunud suurt tööd korralikult läbi töötada ja viimistella. Aga just see „oleks“ puudub.

Mälgi kui kirjaniku iseloomustuseks sobib suurepäraselt nimetus küllusesarv. Ajal, mil teised, vanemad kirjanikud vaikivad, kannatavad ainepuuduse all või lõövad kokku oma varemte aegade tööd „kogutud teoseid“, Mälk aiva puistab turule romaane ja novelle. Tal näib olevat põhjatu aine-tagavara ning suur hulk elu-tähelepanekuid, ja ta sulg näib samuti välja viledesti joosta suutvat üle sileda paberi — tal puudub ainult teravam enesekriitika. Seda võis mainida juba „Õnnepagulase“ puhul ning tuleb korrata siingi. Mälk kombineerib teose tarvis suurepärase süzee, konstrueerib tabavad konfliktid ja jutustab töö ka peatamatu hoo ning jõuga maha, aga selle eest, mis annaks teosele hinge, usutavuse ja suure kunstniku isikupära, ei suuda Mälk hoolitseda. Kui „see“ iseenesest kuhugi sisse libiseb, nii autorile täitsa tendmata ja intuiitvõlt, siis ta on seal, ja siis on Mälgi tööd ka otse rõõm lugeda, nagu mõningaid ta novelle; ent seda teadlikult püüda teosesse panna — näib Mälgil täitsa üle jõu käivat. Aga see on ka enam kui arusaadav, arvesse võttes Mälgi spontaanset tööta-

misviisi, palavikulist loomistahet ja ruttu. Paaegu kunagi ei jõua ju autorid, kes aasta jooksul tuhandeid lehekülgi tahavad kirjutada, kõike kirjutatut hingestada, läbi töötada ega kunstiküpseks vormida. Nende paratamatuks nõrkuseks ja ebavooruseks jääb ikkagi toorevõitu maik mõningates teostes — ja just seesama viga on ka Mälgi „Hukkmisel“.

Seda ühelt poolt. Teiselt poolt omab „Hukkumine“ kui romaan Mälgi loominguks siiski väga tähtsat kohta. See on noorel autoril õieti esimene tõsisem katse, anda enese ilmavaatelistest ja ellusuhtuvast minast väike ilukirjanduslik läbilõige, panna ennast teosesse, tõmmata enese arusaamisest tekkinud konsekventse laiemale, kogu ümbruse ja kaasaja peale ja nii arendada elukäsitust, isikupärane ja painduv, nagu omab seda igaüks mõistuse ja hingegea indiviid. Just sellest küljest on Mälk astunud suure sammu edasi oma „Hukkmisega“. Kus tal varemates töodes domineeris poos, kus ta püüdis lugejat siduda ilutseva kirjeldamisoskusega või romantilise õhkega, sinna on ta nüüd suutnud asetada mõtleva ja esteetiliselt tundva isiku vaated ning suhtumised, mis on tõepoolest ikkagi palju elupärasemad ning usutavamad kui endised „valuksad kannatused“ armastuse ja muude säärase asjade pärast, millega harilikult tegemist tegid Mälgi tööde kangelased. Peab märkima veel seda kui voojust, et just ühiskondlikud probleemid on hakanud Mälki huvitama. Meie aja kirjanikule on see esmajärguliseks vajaduseks; on ju elu meie ümber muutunud lahendamatu probleemide rägastikuks, klassivõitluse metsikuks tallermaaks ja vastuoluderohkeks heitlemiseks, milles igal ühiskonna liikmel tuleb valida oma kindel seisukoht ja kaasvõitlejaskond, ilma milleta ei jõua ta kuhugi, kui tahab midagi saavutada elus. Seisukoha võtmine sääraseis küsimusis on just noore lugejaskonna suhtes eriliselt tänuväärt ja vajalik. Seepärast meeldibki Mälk käesoleva raamatuga kindlasti palju enam noorele lugejaskonnale kui kõiki elukogemusi omavale elatanud põlvele. Sellesama tõttu võib andestada ka suure hulga „Hukkmise“ ebavoorusi, sest tas on enam nooruse tunglevat otsimist ning rahutut vaimu kiri vanaduse tasakaalukust ning rahulikku vaatlemist, ta on enam noore otsija kui elukogenud vana hingedokument.

Tundub, kui oleks „Hukkmises“ isegi osake autobiograafilist vaimu, iseäranis teose algupoolel, kus käsitletakse kehva popsniku, sooveere perekonna elu ja olemist. Sealt sooservalt võtabki Mälk oma seekordsed tegelased. Need on noored: vahtpehme olemisega õde Viki ja sentimentaalne vennake Paul, kelle kujunevast elulõngast tahab autor vormida suure triloogi, nagu ta teatab käesoleva raamatu lõpul. Esialgu on see sooserva noorte elu värvitu ja hall nagu nõmm ja soo, mis piirab nende asulat ja millega nad on maast madalast saadik kokku kasvanud. Siis aga hakkavad tulema sündmused. Ema sureb, sõjatralling sööstab üle vaikse ning idüllilise saare, ühiskondlikud olud kujunevad ümber — ning noored ise sirguvad kaelakandjajaks, mille tõttu nad tunnevad tekkitavat kohustust asuda abiks isale, hakata ise hoolitsema ja võitlema oma olemasolu eest. Ent see pole sugugi kerge: veel enne kui suudab kumbki neist tagajärjekamalt asuda millegi kallale, on vali saatus haaranud nad oma küünte vahele. Kohmetust ja südamlikust popsipiigast saab üldtuntud linna-advokaadi armuke ja rässakas Paul satub riigipöörjate hulka — küll peale pikemaid ekslemist —, kelle aktsioonist osavõtjana viimane enam kuskil ei

julge end näidata ega liikuda, ja nii lõpuks, kui ta enese juures avalikuks teeb veel halva haiguse tunnused, meeletult sunnitud on enda rongi alla heitma.

Sündmustik moodustab ju enesest kuidagi terviku. Halvem aga on lugu psühholoogilise küljega, iseäranis üleminekuis. Ei näita ega selgita meile näiteks miski, mispärast tagasihoidlik ja kaunis tasakaalukas Viki korruga peab hakkama kellegi ennetundmatu mehe armukeseks. Sellest üksi, et ta tosse mehesse armub, tundub vähe. Traditsiooni pidav ning pool-usklikus perekonnas üleskasvanud tütarlaps suhtuks säärasesse küsimusse tõepoolest pisut järelemõttlikumalt, vähemalt mis puutub kodust ära minekusse. Samuti on lugu Pauli „mässumeelsusega“. See tuleb liiga äkki, ettevalmistamatult, isegi otsekoheselt vajaduseta, sest end rongi alla heita oleks tal põhjust küllalt näiteks ka halva haiguse esiletulekust. Üldse on see osa romaani, mis otsekoheselt tahab tegemist teha tuntud 1. detsembri sündmustikuga, väga pealiskaudne ja raamatule üleliigne, kui välja minna puht-kompositsiooniküsimusest. Ja Pauli sattumine väljaastujate kilda näib küll enam kirjaniku ilusa võttena kui tõeliku sündmusena — kas või lihtsalt sellepärast, et kui mässumehed sedaviisi oleksid teotsenud, nagu kirjeldab Mälk, siis nad üldse millalgi mässuni poleks jõudnud, vaid oleksid ammu enne kinni nabitud.

Edasi ei saa Viki-Pauli kui õe-venna vahekorda pidada kujutatud raamides kuidagi loomulikuks ega igapäevaseks. Kus leidub meil üks säärane õe-venna paar, kelle vahel valitseks selline õrnus, teineteisest arusaamine ja lapselik ühtehoidumine nagu Viki ja Pauli vahel? Eestlase iseloomus pole üldse säärast magessentimentaalselt joont, nagu armastab Mälk toonitada seda neis noortes. Kuskil peab autor vea teinud olema; kas on ta aluseks võtnud selle õe-venna paari kujutamisele mõne muulastest noorte paari või on ta sattunud liiga tugevasti teatud liiki saksa romaanide mõju alla. Et midagi võõrapärast ka autori ühes hõlisesemas töös esile kipub, siis tahaks küll loota, et see on saksa põnevusromaanidest külge jäänud viga — ometi kiiduväärt pole see siiski ka sel juhul mitte.

Need on üldjoontes märgitavamad vead, aga mitte ainukesed. Psühholoogilise arenemise kujutamises leidub neid mujalgi. Ent peab siiski tähendama, et väikesis üksikasjus tundub see romaan paremana kui üldvaatena. On näiteks sageli lehekülgi, millest kõige suurema mõnutundega otse lendad läbi, on palju üksikuid maitsakaid kirjeldusi, kahekõnesid ja vaimukaid mõtteavaldusi. Need kõik retušeerivad esialgsel lugemisel suuremad vead, viivad sind komistamatult sageli üle konaruste, ja alles siis, kui hakkad silvenema raamatusse, kerkivad nad hirmutavatena esile, nagu salajasel rannakarid.

Stiililise külje poolest on Mälk jäänud peaaegu endiseks. Ainult veidi lähemaks elavale kõnekeelele on muutunud ta dialoog, veidi naturalistlikumaks sõnastus ja julgemaks pildid; üldiselt aga siiski suurelt elupärasemaks. Kui Mälgi eelmise raamatu puhul (novellid) tuli konstateerida tõsiasi, et autor kui debüteerunud romantik on suundumas realistliku käsitluse poole, siis käesoleva raamatu järele võib öelda, et Mälgi juba ongi saanud realist — olgugi esialgu vaid väliste võtete harrastajana, sest hingeelulises küljes lööb ikkagi veel tugevasti läbi elupõlise romantiku motiiv. Aga see iseenesest ei ole Mälgiile paheks. See annab talle stiililist omapära ja šarmi.

teeb südamlikumaks ning koguni peenekoelisemaks, sest Mälk pulita-
kujulise realistina, tundub, oleks liiga kuiv, nagu võib otsustada
„Hukkumise“ üksikute stseenide ja lehekülgede järgi.

Romaani tegelastest ei saa kedagi eriliselt täielikuks ega korda-
läinuks pidada. Kindlasti võib aga öelda, et kõrvalkujud kipuvad
siin-seal varjama peategelasi. Nii näiteks matavad paar õnnetut
enesega kauplevat tüdrukut Pauli, kes nende seltskonda satub,
täitsa ära oma isikupärase lopsakusega ja üldinimlikkude arusaam-
mistega; samuti juhtub Pauliga ka ta korterinaabrite keskel. Tun-
dub üldse, et Paulist ei oleks pidanud tehtama romaani peategelast
— pealegi kui autor laseb ta juba esimese kõite lõpul lavalt jää-
davalt kaduda. Ent praeguse kompositsiooni juures ei oleks selleks
näiteks ka Väki kuidagi sobinud. Nüüd on osad jaotatud mõlemate
vahel, kuid just seetõttu puudub väga vajaline kõike keskendav isik,
kes juhiks kogu tegevust ja kelle saatusest võiks autor olenevaks
teha kogu romaani sündmustikunüütide arengu. See ei ole just
väike viga, pealegi kui pidada meeles, et autor kavatses samal
ainel kirjutada veel kaks umbes sama suurt romaani.

Kõige peale vaatamata peab lõpuks siiski tunnustama, et Mälk
on „Hukkumisega“ teinud sammu arengus edasi — ja seega on
„Hukkumine“ ühest küljest ka oma ülesande täitnud, samuti kui
autorgi. Ja meie läinud aasta nõندانimetatud „ühiskondlikkude“
romaanide keskel omab „Hukkumine“ ka kindlat kohta — kui mitte
muuga, siis vähemalt sellega, et ta on meie kirjanduses esimene
romaan, mida on autor asunud teadlikult kirjutama triloogia kujul.

R. Sirge.

Pedro Krusten: Südamerahu. Romaan. K-ü. „Looduse“
kirjastus, 1928. 184 lk. Hind 3 kr. 30 s.

Miks kõne all olev teos on tituleeritud romaaniks, jääb aru-
saamatuks, sest eeldused selliseks tiitluseks puuduvad — peale suu-
ruse, kui seda üldse saab üheks täielikuks romaani tunnuseks
pidada. On ju tõsi, et sageli on harjutud romaane nägema kõhu-
kate raamatutena, kuid teatavasti leidub seda liiki tooteid, mille lehe-
külgede arv on alla saja, kuid mis siiski on ometi romaanid, sõna
kirjandusteoreetilises tähenduses. Nii on selge, et mitte teose
suurus, vaid sisuline iseloom on mõjuriks teose liigitamisel. Sisuline
külge aga ei õigusta „Südamerahule“ kuidagi „romaan“ tiitlit.

Meil on kirjanduslikus peres viimasel ajal vallandunud romaani-
semistõbi. Olgu teose sisuline ulatus ja käsitus milline tahes, kui ta
aga osutub pikemaks jutustiseks, mille lehekülgede arv annab välja
keskmise romaani suuruse, siis muud kui ristitakse ta ulatusriikka ja
paljulubava nimega „romaan“, küsimata vastustustundest lugeja ees.
Ebakorrektnete vekslite väljalunastamine allakirjutaja poolt ei ole aga
plussiks tema kohusetundele ja prestiižile. Teos, mille tiitlis rohkem
lubatakse kui antakse, on lunastamata vekseld kirjaniku poolt luge-
jale. Iga kunstitoode, ka täiuslikem, sisaldab nautijale tema aru-
saamise ja kriteeriumi kohaselt teatava osa ebaõnnestunud, millist
nähtust tuleb võtta kui paratamatust, sest on ju ilmne tõde,
et kaks isikut, rääkimata rohkemast, ei saa olla absoluutselt ühel
arvamisel ja ühesuguse maitsega. Kui nüüd autor opereerib palju-
lubava etiketiga, siis annab ta tolele praegu mainitud paratamatule
ebameeldivusele veel lisapettumust, ja on selge, et selline asjaolu
ei tule kasuks autorile ega tema kunstitootele.

Nagu ankeediandmed näitavad, on meil praegu keskmine kirjanduselu keha küllalt teadlik, missuguste nõudmistega tuleb võtta üht või teist kirjanduslikku etiketti. Mõnele paistab vahest see küsimus liiga tühisena ja jutu tegemine sellest liiga väiklasena, kuid on ilmne, et kurjustaks vist igati, kui talle draama asemel mõn mõttetu jant või operett pihku pistetakse. Sama põhimõte jääb maksma käesolevalgi korral.

P. Krusteni jutustus võib meid tagasi 1917. aastasse, enamuse sünnipäevadesse. Kesk-Venemaal ühes linnakeses, kus palju juute, asub eesti soost sõdur Timmi Komiste. Poolkogemata satub ta kellegi kaassõduri kaudu kahtlustusse ühe juudi daami riisumises ja arreteeritakse. Vanglast vabaneb ta alles järgmisel aastal ja tahab siis kohe kodumaale sõita, kuid kuuleb, et piir on kinni ja Eesti sakslaste poolt okupeeritud. Et muud peale pole hakata ja nälg teda ähvardab, astub ta punakaardisse. Logeldes, kaarte mängides ja maal jahu röövimas käies veedab ta päevad, kuni ta silgisel saadetakse Arhangelski alla inglaste vastu. Tuleliinil teeb pataljoni ülem Komistele ettepaneku punaste ohvitseride kursusele sõita. Komiste on sellega nõus. Ta ohvitseriunelm, mis revolutsiooni saabudes purunes, tõelistub ometi.

Jutustuse aine on meie kirjanduses osaliseks uudismaaks. Siin oleks olnud autoril tänuväärseid võimalusi ulatusriikka ja huvitava romaani loomiseks, kuid kahjuks on autor selle jätnud kasutamata ja tegelnud ainult ühe pisi-inimese pisikeste seiklustega ja paleusega — lipnikuks saamisega. Selline väike kuju kipub õigustatult varju jääma ja tundub liiga tühisena miljöös, millesse ta asetatud. sest on ju see pärit enam kui sajamiljonilise rahvastepere senise aastasadu vankumata püsinud ühiskondliku korra ümbersündinise negadest verise revolutsiooni läbi. Tagaseinaks võttes niisugust ajajärku, kus kümned linnad ja tuhanded küllad muutusid suitsevaiks ahervarteks ja ojana voolas inimese veri ning endistest käskijatest said käsualused, oleks pidanud autor oma kangelas millegi suurema eesmärgi poole viima. Selle saavutamine oleks nõudnud laialdast ja mitmekesisemat tegevust ja andnud jutustisele enam hoogu ning värviküllust.

Käesoleval korral saame aga väga ahtakese ja hõredavõitu paiguti nigelagi läbilõike 1917. aasta hiiglasündmusist. „Südamerahu“ miljöölisest osast osutub huvitavamaks punakaardi elu kujutus, kuid siingi oleks võinud veel palju rohkem värvirikkust olla. Lugejal tekib paiguti päris kahjutunne, et nii huvitava aine juures, kui seda on 1917. aasta punakaardi elu, on jäädud pinnapealseks.

Jutustuse kandekuju, Timmi Komiste isik, see pisi-inimene, kellel „selle ilma hämaruses pole põrmugi vedanud“, kuid kelle hinges peitub ometi väike auahnuse-kuradikene, on oma ette tükati päris huvitav kuju, autori poolt küllaltki reljeefselt loodud. Kuristikku oma püüete ja tegeliku elu vahel katsub Timmi Komiste kaotada ja loob sellest enesele omapärase komisteliku filosoofia, et saabuda südamerahuni, mille puudumine Komiste ebaõnnestuma kippuvas elus on vältimatu. „Enne karistus, siis kuritegu“, mõtleb Komiste, kui ta vangist vabaneb ja hiljem punakaartlase Mordasoviga läheb maale jahu riisuma. Ta on karistuse kandnud ja nii võib takistamatult järgneda kuritegu. Selline tagurpidikäigu filosoofia-süsteem näib levivat üle kogu Komiste füüsilise elu ja hinge-

listegi eluavalduste. Lugejalegi pakub huvi see paradoksiline südamerahu otsimine.

Teose vormiline külg, stiil ja keel on võrdlemisi korrektsed, kuigi tunduvad pisut elutuna.

„Südamerahu“ on toode kitsamale kirjandussõprade ringile kellel juba teatav kirjanduslik kool olemas. Näed võivad teda tükati päris rahuldavalt nautida. Laiematesse hulkadesse suudab ta vaevalt tungida.

Pedro Krusten on näidanud oma esikteosega, et tal on hea analüüsimisanne, kuid sootu nõrgem kujutusvõime. Viimane on aga vältimatu tegur elava ja pildirikka romaani loomisele. Maksab just romaani kohta suurmeister Goethe sõna: „Künstler, rede nicht, aber bilde“.

Arno Raag.

Eevald Mänd: Inimese laulud. Luuletusi. Tallinnas 1928.

Juhuliselt ulatus minuni see, kunstnik F. Kaselt nii kauni ja nukrameelse kaanega varustatud raamat.

Esimene mulje neist 52 luuletisest jääb õige õrn ja habras. Liigagi habras on see meeleolustik, mis püüab neis salmes väljendusele. Armastavat silma ja tähelepanelikkust on vaja, et märgata nende luuletiste väikeid kaunidusi. Pealetükkivust ei leia me pea kuskil; isegi kahvatuks võiks nimetada neid kurvameelse laulvusega värsse, aga ka kahvatuses võib olla ilu ja jäälilledes mitmekesisust.

Laulude ainek, tingitud laulvast inimesest, pole just tavaliselt noorurlik-profaanne. Autor on usklik, „sündind veres Kolgatal“, ja seepärast on nende laulude rõõm usutootuste ja vabaneemisõndsuse rõõm; kutsumised neis laules on kutsumised usule, autori inimlikud mure- ning leinareadki ja kaduvikusalmid on kumastatud igavese elu teadvuse rahustavast põhivalgusest. Loodus on tempel, kus kõikjal tundub Jumalat, maailmas leiab poeet Kristuse jalajälgi ja seepärast:

Ja korraga sai meel mul rõõmsaks.

Siit äsja läbi läksid Sa.

See läbi pühitset see maa,

kus määrat majaliseks võõraks.

Lühidalt, see on kogu religiooset liürikat, huvitav ilmuvus sellelt meil kaunis söödis alalt. Kuigi autorile on omane teatud kristlik tendents, siis see ometi ei tee neid värsse mingiks külmaks programmluuleks, vaid nad jäävad avameelseiks inimese lauludeks, kuigi see inimene on usklik. Muidugi, ilmavaateliselt võidakse suhtuda mitmeti ristiusku, aga mõte, et usulised elamused ei võiks olla küllalt tänulik ala liürikale, on savijalgne eelarvamus. Igatahes on teine küsimus, mil määral on käesolev kogu suutnud tõlgendada usulist elu tema mitmekülgsuses. Ja siin paistab silma teatud monotoonsus meeleoludes ja motiivides. Valitseb esteetilis-usuline hardus, vaatlemine ja igatsemine; laulud, mis tahavad prohvetlikud olla, on jõuetuks jäänud, taavetlik Jumalaga heitlemine, Hiobi ja Ketsemani motiivid pole saavutanud väärilist sügavust või puuduvad üldse, samuti too patt, millest vaja pöörduda, kipub jääma kohati sõnakõlksuliseks. Aga ega saa kirjutada ette, millest keegi peaks laulma!

Igatahes on siin mitmeidki ridu, mille kõrvale tahaksin kirjutada küsimärgi, salme, kust meeleolu ainult hämaralt aimub,

üksikuid liialdatud ning — tundub vahel — poseerivaid lauseid ja riimi pärast seatud sõnu (näit. naerutoonid — pettumuste moonid), kuid on ka palju puhtsüdamlikku, lihtsat ja vaikset inimese laulu, luuletisi, mis vaatamata mõnele vähehõltsale reale jätavad haarava mulje. Mulle meeldisid eriti mõned rõõmusraahulikud salmid looduslaulest „Kesksuvises helguses“ ja „Valgeil õil“, edasi „Tähelend“, mis algab kirjeldusega, kuid

Õös sünges säratähti sööstub,
jääh pilve ainult valgusniit.
Ja rahus taeval jälle ööstub,
kui ennemalt ta tume rüüd.

Ja jätkatakse sellest, kuid poeedigi hinges täht langes ja kuid ta end trööstis:

ma süütan endal ise tuld.

Kuid

Aeg möödus — säilis hinges süngus,
ei keegi hinges süütand tuld.
Kuid pimedus vaid kasvas, hangus.

Aga lõpp on ometi nii lepitav:

Ent saabus päev, mil süngus taandus,
mul oli hinges valgussünd.
Mu hinges vaikne rahu maandus.
Oo, talveõine tähelend.

Edasi on õige ilus luuletis „Märtsiõhtud“, laul täis huvitavaid kontraste rahutult voogavate looduspiltide ja poeedi hinge uhkuva imelise rahu vahel. Viimase põhjust pärrib luuletaja:

Mis ajast see, kas palveluste tiivast,
mis sammetpehmelt paitab väsind pääd,
või taevaranna õhtu kuldselt liivast,
või kevadtundest keskel karget jääd?
Või on see aime teisest ajast uuest,
mis varsi tulemas ehk mulle on?
Kui õnnevärin lumivalgest kuuest?
Et silmis mul on õnne kaltsedon.

Kutsumislaulude sarjast võiks tõsta esile „Õhtu jõeveeres“ ja järgnevaist osist pisut vähehõltsava pealkirjaga „Õhtul“, kus autor hardalt äkki teist inimest mõistab kui transparenti jumalusele, aga kui tõe, eluraskuse ja kannatuse palestust, kui kõik südant kalestav äkki kaob ja ta tee leiab teise heasse hinge. Mitmed teisedki laulud, nagu „Altari pääsukesed“, „Kohang kevadises suurlinnas“, „Novembriõhtu“ j. m., väärivad tähelepanu.

Mis puutub väljendustesse, siis leidub Männal kohati maitsekaid võrdlusi ja sõnade kombinatsioone, kuid vahel on olnud nende loomisel ka äpardusi. Ja tundub, kaunistusterohked luuletised ei suuda siin sageli saavutada sellise lihtsa, kuid sisuraske laulu haaravust, nagu seda on „Tähelend“.

Värsitehnilist külge ei saa nimetada just korralikuks. Vahel tundub, et autor valitseb küllalt hästi meetrumi nõudeid ja üksikud komistusedki on ainult teatud stiilivõtte, üllatus keset külma korralikkust või ka vihje tõekspidamisele, et sõdamest laulev inimene ei pruugigi erilisel valvel olla vormi pärast. Riime on kulunuid ja mittekulunuid, puhtaid ja irdriime. Mõni laul tuletab meelde vormi ja üksikuilt lauseilt meie vanemate poetide töid enam kui see

hea, nii näiteks „Öekese surm“ Suitsu luuletist „Üle Torneo jõe“ või luuletise „Kõrveigatsused“ algus Suitsu „Oaasi“. Mujalgi tunduks vahel nagu enne loetud lauseid ja eeskujudele tuginemist. Eriti võiks vist konstateerida Kärneri mõju. See epigoonsus piirdub siiski ainult üksikute väljendusvõtetega, sisus jäädakse kõigiti omapäraseks.

Kokku võttes peab ütlemä, et kogu oleks saanud parem, kui valik oleks olnud väiksem; nüüd tundub kohati monotoonsust ja jõuetust. Aga praeguselgi kujul jääb teos oma õrna, siiski mitte sentimentaalse, südamlikkuse ja sisulise omapärasuse tõttu lugemisvääriliseks raamatuks.

Leo Anvelt.

Eesti rahvalaulud. Dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest toimetanud M. J. Eisen, Kaarle Krohn, Vihtori Alava, Oskar Kallas, Walter Anderson, V. Grünthal. Esimene köide. Tartu. Eesti Kirjanduse Selts 1926. LXXIII+488 lk. Hind 6 kr. 50 s.

Eesti runode täieliku teaduslikult järjestatud kogu avaldamise mõtte algataja oli dr. Jakob Hurt. Kahjuks ei saanud ta seda teostada. Oli ilmunud „Setukeste laulude“ II köide, kuna III köide oli alles teoksil, kui katkes ettevõte dr. J. Hurda surmaga.

See asjaolu, et puudus võimalus üksikute lauluteisendite trükkimiseks, ei ole mitte ainult kammitsas hoidnud eesti ja naaber-rahvaste laulu-uurimist, vaid on jätnud sööti ning kõngu kogu soome sugu rahvaste rahvaluule sügavama teadusliku süvenemise. Kõik vähemalt Eesti poolel sel alal avaldatud kirjutised ja katsed (Luiga'st — Kampmann'ini) õmutavad aineammutuse poolest suurt pealiskaudsust.

Käesoleva puht-teadusliku eesti runodekogu toimetamisega on astunud tunnustatud samm kõike meie vana, ennemuistset rahvalaulu pakkuda uurijatele sellisena, nagu ta on olemas käskkirjades. See ettevõte on palju suurema tähendusega Eesti kultuurelul kui rahakulutus kirjanduslikkudeks auhindadeks, mille tulemusi on mitu „hobuse koormat“ täiskirjutatud paberit!

Eesti Kirjanduse Seltsi toimetatud „Eesti rahvalaulude“ kogul on hüvesid, mida pole ühelgi teisel rahvalaulude senisel väljaandel. Siin ei esitata üksi tooresainestikku eesti runode alal, vaid näidatakse piltlikult uurimisviisi võimalusi ja suunitelmi. (Vrd. näiteks K. Krohni kirjutisi: „Eesti rahvalaulude värsimõõdust“ ja „Lauluteisendite võrdlemisest“.) Uurimine ise seatakse senisest palju laiemale alusele. Nii märgib K. Krohn sissejuhatuses: „Uurimine ei või ainult mõne kohaliku õpetlase eesõigus olla. Rahvalaulude teisendite võrdlemist võib ära õppida vähemagi haridusega kui see, mis ülikoolis saadakse, nii et säärane üldine uurimine peaks poolehoidjaid laiemateski ringkondades leidma, nagu omal ajal rahvaluule korjamine.“ Väärtuslikem kirjutis kõigist eessõnust on ometi Kaarle Krohni oma: „Uurimisviisi näide“. Siin selgitatakse kandlelaulu algupära. Juhul, kui kandlelaulu tunni Lääne-Soomes, põlvnes see ajast, mil Lõuna-Soome elanikud olid ühenduses oma endise Eesti kodumaaga. Prof. M. J. Eisen ja dr. Oskar Kallas selgitavad oma kirjutistes ajalooliselt eesti runo-aarde talletamislugu. Laulude väljaandmise viisist ja põhimõttest kirjutavad prof. Walter Anderson ja lektor W. Grünthal. Dr. Oskar Loorits on toimetanud väärtuslikud kaardid iga laulutüübi levimise kohta Eestis ühes laulu sisu kokku-

võtte ja senise uurimistöö andmetega. Üldse sisaldab „Eesti rahvalaulude“ esimene köide 12-ne eepilise runo teisendeid: Kannel, Loomine, Kuldnaine, Mareta laps, Ristitud mets, Laevapuu, Ori taevas, Uppund vend, Harja otsimine, Soome härg, Imetegija ja Müüdüd neiu.

Ükski teaduslik töö, samuti kõnesolev, ei ole vaba puudustest. Nii näiteks on teisendite kohta avaldatud andmetes üksikuid ebatäpsusi ja vigu: Kuldnaine, VI 17 — korjaja ei ole A. W. Hupel, vaid keegi tema sõber „tundmatu“ (lk. 101); Loomine VI 12 — puudub laulu nr. „60“ (lk. 20); Harja otsimine, VI 18 — kihelkond ei ole Iisaku, vaid on Jõhvi (lk. 306); sama laul, Ta 8 — teisend ei leidu ERM-i kogus, vaid on E 59122 (lk. 353) jne. Üksikuid ebatäpsusi on laulu üleskirjutuse aasta-arvus. Näiteks lauludes: Mareta laps, Vi 10 (lk. 116), Ristitud mets, Vi 9 (lk. 135), Harja otsimine, Vi 31 (lk. 312) — üleskirjutuse aasta ei ole üksi enne 1843, vaid need teisendid on üles kirjutatud enne 1822. a. (vrd. Kristjan Jaak Peterson, Laulud, päevaraamat ja kirjad).

Kui lauliku sünnipaik erineb praegusest laulja elukohast, siis tuuakse sünnipaiga kihelkond sulgudes (võrdle Harja otsimine, VI 6-a). See põhimõte pole järjekindlalt läbi viidud, näit. Uppund vend, L 2, Varbla (lk. 224)l. Algupärandis on öeldud, et runo-laulja „Mari Krooswelt on sündinud ja elanud Vana-Varblas, praegu (1890) elab Paatsalu v. Kariku kl. (s. o. Hanila kihelkonnas). Järjelikult oleks siis õige märkimine: „Hanila (Varbla)“. Mis põhjal on Varbla khk. üksiesinev, sellest ei ole kõnet märkustes.

Üksikutes runodes esineb õigekirjutuslikke ümberparandusi, mida õiendustes ei ole seletatud. Näiteks: Loomine, Vi 11, 24—25 värss — „Poo! kuuda kolmandatki, Nädala veel neljandatki, kuna algupärandis esineb: „kolmandatgi, neljandatgi“ (lk. 19); Laevapuu, Vi 6, 10 värss — „Alt aga juuri andsin kätta“; kuna algupärandis on: „Alt aga juure andsin kätta“ (lk. 146). Laul on ühest kasest ja selle juurest! Jne.

Üksikuid teisendeid on jäetud trükkimata: Kuldnaine — E 9030/1 (21), E 27 347/9 (11); Harja otsimine — E 42 817, E 51 452 (49); E 54 613; Ori taevas — E 21 187/8; Müüdüd neiu — H II 1, 542 (710), E 82 58 (39); Imetegija — H III 10, 501 (2), F. 22827 (14).¹⁾

Kui dr. J. Hurt Helsingis trükitud „Setukeste lauludes“ avaldas runod täielikult, on toimetus siin runosid käppinud õige silmapaistval määral. Prof. W. Andersoni kirjutise „Plan des Werks. Editionsgrundsätze“ sheksandas pügalas avaldatud põhimõttel²⁾ märgitakse väljajäetud kohad mõttekriipsuga. Sääraseid väljalõikeid on äärmiselt palju. Näiteks on juba esimeses kandlelaulus 35 teisen-dist — 14 „ümber lõigatud“ ja väljalõikeid on tehtud 41 kohast! Seega esinevad siin peaaegu pooled laulud runokatketena. Täpsam raamatu pealkiri oleks olnud seepärast mitte „Eesti rahvalaulud“, vaid „Eesti rahvalaulude katked“. Väljalõigatud liitosad lubatakse küll esitada hiljemini vastava tüübiga koos, kuid arvatavasti vist jälle mitte täieliku tervikuna.

¹⁾ Andmed ja parandused leiduvad Eesti Rahvaluule Arhiivis.

²⁾ Laulu üksikuid värssse jäetakse välja põhimõttel: 1) kui järgnevad täht-täheilt ühesugused värssid; 2) kui esinevad kontamineeritud liitlaulud.

Väljaandmise-põhimõtte alal oleks tulnud kaaluda runoteisendite järjestuse aluseid. Et meil murde- ja sünonüümsõnade täpsamas uurimises kasutatakse aine levimisel tekkinud erinevusi valdade järele, siis ei oleks paha, kui siingi oleks võetud teisendite järjestamise aluseks väiksem ühik kui kihelkond. Kihelkond ei esine meil mingisuguse ühikuna. On ju kihelkonnas sageli mitu kirikut ja kihelkonna kõigil elanikkudel pole omavahel kuigi tihead ühendust. Vald sellevastu on misugune ühik, kus elanikkudel on tihe omavaheline ühendus, ja üksiku valla laulupiirid kajastavad võrdlemisi ühises tervikus.

Iseasi on muidugi tehniline laulude korraldamine valdade järele. Erilisi raskusi teeb siin täpsamate andmete puudumine üksikute teisendite kohta. Ka on valdade administratiivsed piirid võrdlemisi keerukad. Üksikud vallad on suured, teised väikesed ja mõned koguni jaotatud kahele kihelkonnale.

Üldiselt on teos hästi õnnestunud. Siin on uurijale esitatud valmis aine. Käesolevaga on ilmunud rahvuslikku teadust edasikandev esimene väärtuslik pala: „Eesti rahvalaulude“ esimene köide — üks „Fundamentum Estoniae Novae“.

Elmar Päss.

M. J. Eisen: **Eesti vanasõnad**. Teine täiendatud trükk. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus, 1929. J. Mällo trükk. 107 lk. Hind 1 kroon.

Ilmunud vanasõnade kogu teine trükk on esimene katse eesti vanasõnu avaldada uuema aja nõuete kohasel järjestusel. Senised vanasõnade kogud, ka selle raamatu esimene trükk ja F. J. Wiedemann'i suurim kogu „Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten“, sisaldasid eesti vanasõnu tähestikulises järjekorras. Selline järjekord ei võimalda eriti vanasõnade suure hulga puhul heist mingit ülevaadet. Et otsida sealt rööpkuju mõnele rahvapärasele vanasõnale, selleks tuleb juurde mõelda mitmesuguseid vanasõnade algussõnu. Näiteks tuttav vanasõna: „Mis Juku külvab, seda Juhan lõikab“, teisiti: „Mis sa külvad, sedä lõika“, „Mida külvad, seda lõikad“, „Mida sa külvad noores eas, seda sa lõikama saad vanas eas“ jne. esineb M. J. Eiseni kogus: „Kuidas külv, nõnda saak“. Siin leidub see hõlpsasti sisustikust, mis oleks pidanud olema küll raamatu ees, mitte lõpul, üldpealkirja „töö“ alajaotuses: „külv, lõikus“. Selle järele tuleb vastavast peatükist vaadata külvi kohta käivaid vanasõnu ja kohe leitakse sealt otsitav vanasõna. Siin ei tarvitse siis igasuguseid võimalusi mõelda vanasõna alguse tuletuseks, et seda otsida tähestikulisest järjekorrast.

Raamatu sisu on jaotatud 9 üldliiki ja need omakorda 258 alaliiki. Siin esinevad mõned ühendatud üldliigid, mis on õieti suured. Näiteks inimese üldliigis on 135 alaliiki (märksõna), kus loendatakse mitte inimesi, vaid inimese omadusi ning ta mitmekülgset tegevust. Soome Kirjanduse Seltsi toimetatud vanasõnade täielises kogus (A. W. Koskimies: „Kokoelma Suomen kansan sananlaskuja“, 1906. a.) on see ala arendatud õieti laialiseks. Seal esinevad üldliigid: Jumala ja inimese omavahelised suhted (5 alaliiki); inimese välimus, loomus, elu ja surm (7 alaliiki) [ka prof. Eiseni raamatus on selle kohta eri-peatükk]; inimese head ja pahad omadused (45 alaliiki); inimese hingelised ja kehalised suhted ja olukorrad (18 alaliiki); valitsus, kirik, ühiskond, seadus, õigus, sõda (7 alaliiki); mees ja naine, armastus ja abielu (6 ala-

liiki); perekonnaelu, kasvatus, sugulussuhted (6 alaliiki); omad ja võõrad olud (4 alaliiki), seltsielu (5 alaliiki), laul ja kõne (2 alaliiki). Neii alaliikidel on seal veel erijaotusi a b c jne.

Üldiselt on jaotuses käidud loogilise põhimõtte alusel. Iseäranis otstarbekohane on ühendada alaliigis toimija ja toimimisanähtus, näit. alaliik: varas ja vargus. Muide on selgusetu, mispärast on eraldatud linnud loomade üldliigist, kuhu nad õieti peaksid kuuluma.

Raamat on kirjutatud nähtavasti koolidele ja on vähesest valikust hoolimata väga hästi õnnestunud. Oleks olnud veel soovitav, et koolides käsitletava vanasõnade tutvustamise kursusele oleks lisatud lühike seletus vanasõnade vormiehitisest. Vanasõnade koolikursuseraamatute kõrval kerkib esile küsimus, kas ei tuleks avaldada üldsuse huvides laiemale ringkonnale eesti vanasõna-tüüpide täielik kogu. Nüüd, kus dr. J. Hurda kogu Soomest Eestisse on toodud, kõik teisedki rahvaluulet sisaldavad kogud on viidud ühe katuse alla ja tarvilised eeltööd tehtud, on see täiesti teostatav. Soome Kirjanduse Seltsi poolt toimetatud ja juba 23 aasta eest ilmunud täielik Soome vanasõna-tüüpide kogu sisaldab 14 700 vanasõna kõigest 400-leheküljelises raamatus, ja see väljaanne ei ole üksi ülikooli-kursuse tarbeks, vaid on määratud just kogu Soome üldsuse huvide rahalduseks.

Eesti vanasõnade võrdlemisi suure teisendite-arvu juures ei tule nii pea küsimusse vanasõnade teadusliku väljaande valmistamine, mis sisaldaks kõik senini üleskirjutatud teisendid. Aga tüüpide täielik koguteos oleks mõõdapääsematu nii ülikooli kui ka üldsuse mõttes. See päästaks ka praegu kõngunud soome-eesti vanasõnade võrdlemise laiemale vaatepiirile.

Elmar Päss.

A. Spreckelsen: Das Gräberfeld Laakt (Lagedi), Kirchspiel St. Jürgens, Harrien, Estland. Õpetatud Eesti Seltsi toimetused XXIV. Tartus 1927.

Oma tööks on autor korjanud materjali, toimetades kaevamisi juba kahe aastakümne eest, suvedel 1907—1910. Nende uurimiste tagajärgedest on ta esinenud ettekandega 1912. a. Tallinnas peetud II „Balti ajaloolastepäeval“, mille avaldustes see siis pidi ilmuma. Maailmasõda tuli aga vahele, ja nii on see pidanud kava ootama avalikkusele pääsemist. Seega ei ole meil siin tegemist päris uue tööga, kuigi autor on kokkuvõtet tublisti kohendanud ja selles isegi peatulemustes asunud teisele vaatekohale, kui ta oli seda oma kirjatööd esimest korda trüki andes.

Raamatus võib eraldada 2 osa: esmalt kalmete ja leidude kirjelduse ja teiseks kokkuvõtu. Esimese osa juurde kuuluvad kolm lehekülje-suurust tabelit leitud esemete piltidega ja 8 suuremat plaani ning 1 joonis tekstis. See osa on vähemalt oma aja kohta üsna hea ja selles osas on ka töö püsiv väärtus, mis on põhjastanud selle avaldamise Opet. Eesti Seltsi toimetistes. Kirjeldused on selged, pildid meie oludes rahuldavad ja plaanide najal saab kaunis hea ettekujutise kalmete ehitusest igatahes see, kes sarnastega on varmini peasjus tuttav. Suuremat selgust oleksid kahtlemata andnud avatud kalmete päevapildilised ülevõtud. Kirjeldava osa kohta võiks teha ju terve rea üksikasjalikke märkmeid, sest see on vähemaid puudusi, aga see ei ole siinkohal tarvilik.

Harilikule muinasteadust harrastavale lugejale on huvitavam kokkuvõtt, ja seepärast peatume sel pisut rohkem. Kalmed, mida autor uurinud, on kõik n. n. kivikalmeid ja jagunevad ehituselt kolme rühma: 1) n. n. kivikirstkalmed, 2) müüridega piiratud suuremate nelinurksete „kambritega“ kalmed ja 3) ilma nähtava sisemise ehituseta kivivared. Kuna 2 viimast rühma meil kaunis tavalised ja hästi tuntud, ei paku see, mis neist öeldud, erilist huvi. Neist kalmetest kuulub eelviimane rühm n. n. rooma raua-aega (Kr. sünnimise kuni 400. a. p. Kr.) ja järgmised keskmisse ning ka veel nooremasse raua-aega (400—800—1200 p. Kr.). Seevastu koondub lugeja huvi sellele, mida autor arvab kivikirstkalmetest. On ju need kalmed kõige enam küsimusalused kõigi meie muinasaegsete kalmete hulgas ja on ju nende kohta olemas õige oluliselt lahkuminevaid vaateid. Alguses asetab R. Hausman neid ühendusse Skandinaavia varem pronksiaja kivikirstudega. Sellele arvamisele oli Spreckelsen jõudnud ka kõnesoleva töö vanemas redaktsioonis, sellele vaatele on jäänud tänini truuks dr. A. Friedenthal Tallinnas, nagu selgub lühikesest aruandest ta uuematest kaevamistest. Seevastu on kõik Tartus töötavad muinasteadlased alates prof. A. M. Tallgren'ist ja samuti läti uurijad ikka enam kaldunud arvamisele, mida toetavad uuemad leiud, et need haud kuuluvad pronksiaja lõppu ja n. n. eelrooma raua-aega. (500 e. Kr. kuni Kr. sünd.). Nüüd on huvitav, et Spreckelsen käsitledavas töös teeb n. ü. kompromissi ja avaldab arvamist, et üks osa mainitud kalmetest on pärit pronksiaja alult, teine aga varaselt rooma raua-ajalt, s. o. esimesilt aastasadadelt p. Kr. Teoreetiliselt ei oleks see ju võimatu, kahjuks jätab autor oma arvamise siiski lähemalt põhjendamata. Seda oleks aga vägagi vaja olnud, sest seni tuntud seda liiki kalmetes ei tea me mingisuguseid olulisemaid erinevusi, mis lubaksid neid jagada kahte ajalt lahkuminevasse rühma. Seega ei suuda see uus seisukoht, vähemalt nii kui ta kõnesolevas töös esitatud, uskuma panna.

Lagedi kivikirstkalmeid dateerib autor rooma raua-aja algusesse, s. o. esimestesse aastasadadesse p. Kr., ja seob neid vastava aja haudadega Ojamaal, kust tol ajal võiks tema arvates elanikke üle mere Eestisse rännanud olla. Sellele otsusele tuleb autor ainuüksi kummagi maa kalmete võrdluse teel. Leidude analüüs jääb kogu töös üsna tagaplaanile ega kasutata seda lähemalt lõpptulemuste põhjendamiseks. Selles seisab töö üks peanõrkus. Kui autor oleks kasutanud suuremal määral vallasmuistiseid, oleks ta kahtlemata märganud, et need ei toeta tema ülalpool-mainitud seisukohta kuigi suurel määral, vaid kõnelevad väga olulistes punktides koguni selle vastu. Sellele autori ühekülgsusele tuleb lisaks veel teine sama laadi puudus. Millegi pärast ei ole ta nimelt sugugi arvestanud veel üht seisukohta, mille on kivikirstkalmete päritolu kohta esitanud A. M. Tallgren oma „Zur Archäologie Eestis“ I osas, kus neid meie kinnismuistiseid tuletatakse Ida-Preisist. Kui autor selle seisukohaga polnud nõus, oleks ta seda ikkagi pidanud põhjendada, sest selle poolt ei kõnele sugugi vähem tõsiasju kui tema Ojamaa-teooria kasuks. Spreckelsen on oma töö uema redaktsiooni jaoks tarvitanud küll mõnd uut välismaist uurimust, kodumaistest aga mööda läinud. Kõige selle tagajärjel ei ole tema töö kokkuvõtt küllalt põhjendatud ja selles esitatud seisukohad jäävad õhku.

Raamatul on aga, nagu juba tähendatud, uurijale siiski suur väärtus ja see seisab selles, et Lagedi kalmistu uurimisel saadud rohke materjal ja tähelepanekud on nüüd üldiselt kättesaadavad. Lagedi kalmistu on kahtlemata üks tähtsaimaid muinasaja arhiive Põhja-Eestis, mida peab tarvitama alati igaüks, kes töötab meie pronksiaja või varema raua-aja kultuuri alal. Seepärast on selle raamatu ilmumine kõigist mainitud puudustest hoolimata tervitatav.

H. Moora.

Noorsoo kirjavara.

Ella Treffner: **Kaugelt tulnud jõulumees. Esimene vale.** Lastenäidendid. Noor-Eesti Kirjastus Tartus, 1928. 40 lk. Hind 75 senti.

Esimene näidend — „Kaugelt tulnud jõulumees“ — on koostatud T. Braks'i samanimelise jõulujutu järele. Ta käsitleb igivana teemat: kadunuks peetud isa tuleb äkki jõululaupäeva õhtul koju, toob viletsusse langenud perekonnale rõõmu. See on tänulik teema. Nagu lumememmel ei nõuta, et ta oleks kujutatud kõigi reeglite järele, nii ei arvustata ka jõuluvana. Ei ole tähtis, mis ta on, vaid mida ta toob. Lapsed hüüavad niisama, nagu mu kaheksa-aastane tütar, läbi lugedes raamatu: „Koletorel!“

Kui aga vaadata näidendit ligemalt, leiame temast oma jagu puudusi. Esimeses vaatuses — jõulukuuskede turul etendab peategelane Volli üsna kõrvalist osa — ta vaatab pealt, kuidas teised ostavad kuuski, kuni tuleb lahke mees ja kingib talle jõulukuuse. „Kaugelt tulnud jõulumehele“ ei valmista ta teed. Siin on peaaegu kaks iseseisvat pilti.

Ka teisel vaatusel on oma väike viperus. Mõni asi paistab seal vähe tõenäoline. Isa on naisest ja lastest 5 aastat lahus olnud. Noorem laps on sündinud pärast isa sõttaminekut. Perekonnal ei ole mingit teadet, kas isa veel elabki. Ka isa ei tea perekonnast midagi. Kui ta aga jõuluõhtul tagasi tuleb, läheb ja ostab ta naisele ja lastele mitmesuguseid kingitusi — naisele sooja kampsuni, pojale uisud ja tütrele nuku — ja alles siis läheb otsima perekonda. Ei tahaks uskuda, et ühegi isa süda lubab käia teda mööda poode jõulukinke ostmas, enne kui ta on teateid kogunud, kas ta naine ja lapsed üldse veel on elus.

Teises näidendis „Esimene vale“ on tegevust küllaldaselt. Millegi pärast algab aga nii esimene kui teine vaatus pika monoloogiga. Milleks see? Sellel näidendil on suur puudus, et ei ole arvestatud tegelaste vanadust. Peategelane Heino on alles 9-aastane, õpib aga juba maateadust, käib nii siis algkooli neljandas klassis. Koolis käima hakkas kuue-aastaselt. Oma monoloogis esineb ta aga juba nagu vanamees. Ja kui tutvuda veel 11-aastase Leoga, siis võiks loogilise järjekindluse pärast ta julgesti asetada keskkooli. Poiss meelitab venda, et see teeks oma „ühe“, mis saadud maateaduse eest, „neljaks“ ümber. Ta targutab näiteks: „Ütle mulle enne, milleks on numbrid? Minu teada selleks, et hinnata meie teadmisi. Eks? See tähendab: tean ma ainet hästi, siis saan viie, saan ma aga ühe, siis järelikult pole mul sest ainet aimugi. Eks ole nii? Sina mõistad aga maadeteadust hästi, tähendab — „üks“ hindab sinu teadmisi valesti. Mõistad?“ Nähtavasti on need „vanade inimeste lapsed“, nagu läänlane kujukalt nimetab, varaküpsnud lapsi. Ei teeks ju häda, kui esinevad lapsed

on intellektuaalselt arenenud. E. Treffner varustab neid aga paraja portsjoni erootikaga. Kolmeteistkümneaastast Virvet lastakse „häbelikult“ paluda oma üheteistkümnenda-aastaselt venda, et see kutsuks peole koolivenna. Ja jälle saab ta „häbelikuks“, kui vend talle ütleb: „Tean ju, et Lilleorg sulle koledasti meeldib.“ Niisugust „häbenemise“ vajadust ei ole lastekirjandusel tõesti tarvis edendada. Selles eas on armatsemine lastele veel võõras. Näidend lõpeb tavalise labase moraaliga — ülestunnistamisega, andekspalunemisega ja töötusega, et „ma enam ei tee“ — à la Gellert.

Agnes Taar: Klu, klu . . . Luuletusi lastele. Illustreerinud H. Waltman. Noor-Eesti kirjastus Tartus, 1928. 80 lk. Hind 150 senti.

Ei ole kerge luuletada lastele. Pead lapsepärast tundma ja lapsepärast väljendama tundmusi. Lapsekohane on eepos. Lüürika õnnestub harva. Tõsi, tütarlapsed puberteedieas tunnevad tarvidust süveneda enesesse, unistada, laskuda magusasse melanhooliasse. Kuid tabada nende hingeväristusi on siiski raske.

Luuletistekogu „Klu klu“ on puhtlüüriiline. Ta kõneleb pealegi rohkem lastest kui lastele. Need on luuletised lastesõpradele ja emadele. Võtame näiteks luuletised „Emarõõm“, „Emale — lahkunule“, „Vana kodu“, „Jalutades“ jne. — need on mingisuguse arusaamatuse pärast paigutatud laste kogusse.

Missugused luuletised ei ole lõpuks siis lastele? Lapsed võivad lugeda ju mõndagi. Ka need laulud, mis tahavad tabada lapse elu, nagu „Jüts läheb kooli“, „Sügis“, „Poiss ja pirnipuu“, on keelelt raskepärased, nii et nad jätavad lapsed külmaks.

Kui asuda luuletiste sisulisele vaatlemisele, siis on mõned laulud üsna hästi õnnestunud, näit. „Varblane“, „Kevad naeratab“ ja mitmed teised. Suuremas osas leidub tugevaid ja nõrku külgi. Natuke luulet, natuke riimitud targutust, pisut mänglevaid vemmälvärse, pisut moraali, õige palju unistust ja ealeegilist maailma vaatlemist — see on laulude sisuks.

Keeleliselt on mõningaid puudusi. Leidub ka palju ebaõnnestunud riime: „ütelnud — sülelnud“, „karistab — valmistab“, „kanda — panna“, „terveks — kergeks“ jne.

Gustav Falke: Kolm head sõpra. Tõlkinud M. Mõtslane. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus, 1928. Noorsoo kirjavara nr. 146. Noorsoo jutukirjastik. 98 lk. Hind 1 kroon.

Gustav Falke raamatut „Kolm head sõpra“ võiks nimetada antipoodiks A. Jakobsoni „Vaeste-Patuste alevile“. Ka siin kirjeldatakse väikest tööliste agulit, vaadeldakse tööliste elu ja tegevust. Kuid missugune vahe! A. Jakobson koondab kõik maailma kurjuse ja ülekohtu oma alevikku, paneb kõik kahemõttelised ning ropud anekdoodid, mis tal tagavaraks, aguli elanikkude suhu, üldistab ja liialdab. Hoopis teisiti talitab G. Falke. Ta maalib meile silmade ette lihtsaid inimesi nende rõõmudes, muredes, püüetes ja igapäevastes askeldustes. Need vaesed inimesed saavad jutu kestes ligidasiks ja armsaiks. Ka kehvast agulikeseast leiad suuri hingelisi varasid, tarvis ainult õieti vaadelda.

Jutt keerleb kolme lapse ümber, kes kasvavad üles lugeja silmade ees. Tagasihoidlik rõõm ja mure, elegeia, melanhoolia, kuid elujaatav käsitlemine. Õpid inimesi tundma, õpid neid mõistma ja

armastama. Puudub eriline põnevus, kuid siiski jälgid suure huviga jutu kangelaste saatust.

Jutt on kahtlemata rohkem vanemale põlvele kui päris noortele. Ta on küpsema nooruse jaoks. Sest see põlv, kes unistab indiaanlastest, robinsonidest, vägitegudest ja seiklustest, tunneb seda luges igavust. Üldse võib ütelda, et raamat on väärtuslikuks lisaks meie noorte jutuvaras.

Otto Ernst: **Asmus Semperi noorusmaa**. Anna Haava tõlge. Teine trükk. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus, 1928. 220 lk. Hind 225 senti.

Otto Ernsti meistriteos „Asmus Semperi noorusmaa“ on nii siis juba teises trükis ilmunud. See näitab, et ta on lugejatele meeldinud. Meil mõistetakse hinnata ka häid raamatuid. Ei tarvitse arvustada seda raamatut ega teda soovitada. Võib ütelda ühes tõlkijaga: „See on puhtsubjektiivne teos, kus elamused vaevalt küünevad välja peategelase isiklikust ringist. Kuid see piiratud ring on täis seesmist elu, täis luulelist võlu, lapse südame maailmi! Selle väljenduseks omapärased stiililised vahendid, mis suudavad ilmestada isegi kõige õrnumaid hingevirvendeid. Nii voolab jutustus rahulises, laias voos, nagu veeküllane jõgi, ning üle kõige hõljub peen südamik huumor nagu jumalik päikesepaiste, mis ka läbi pilvede ikka esile tungib.“

Mulle jääb aga arusaamatuks, mispärast on arvatud see raamat „noorsoo kirjavara“ hulka. Kahtlemata — ta on noortele väga soovitatav. Kuid see ei tee teda veel eriti noorsoo omaks, ka see mitte, et ta jälgib lapse elukäiku. „Asmus Semperi noorusmaa“ on sõna tõsisel mõttes vanemate ja kasvatajate raamat. See on peen hingeteaduslik ja pedagoogiline töö. See on vanade raamat, mille lugemist võib soovitada ka noortele. Õnnetuseks paneb aga pealkiri „Noorte kirjavara“ raamatu vanade eest lukku. Isegi noored arvavad olevat ennast üle kasvanud „noorte“ kirjavarast, vanade riulitel ei ole aga noorte vaimuvara jaoks ruumi.

Md.

Trükivigade õlendus.

„Eesti Kirjanduses“ nr. 3, kirjutises „K. E. Sõit: Vabadusrist“ on juhtunud eksitavaid trükivigu: lk. 130, 6. rida ülevalt „Tulid melle tuule kaudu“, luuletis ilmunud hiljemini 30. märtsil 1928, mitte 3. märtsil; samal leheküljel 23. rida alt — värsirida oleks õieti: „Sõjast sõitis noorimeesi“, mitte „Sõitis sõjast noorimeesi“, mis on vigane (teise värsijala tõusus esineb lühike silp). Sarnaseid vigu esines terves luuletises arvult neli.

E. Päss.